

Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний технічний університет

М.В. Андреєва

Релігієзнавство

Затверджено Ученою радою Вінницького державного технічного університету як навчальний посібник для студентів 2-го курсу всіх спеціальностей. Протокол № 13 від 4 липня 2002 р.

Вінниця ВДТУ 2002

УДК 2(075)
А 65

Рецензенти:

Хома О.І., доктор філософських наук, професор

Колос О.В., кандидат філософських наук, доцент

Зінченко Л.І., кандидат філософських наук, доцент

Рекомендовано до видання Ученою радою Вінницького державного технічного університету Міністерства освіти і науки України

А 65 **Андрєєва М.В.**
Релігієзнавство.

/Навчальний посібник. – Вінниця: ВДТУ, 2002. – 86 с.

Посібник містить стислий виклад вузівського курсу релігієзнавства з найбільш складних тем:

1. Правове регулювання свободи совісті в Україні. Сучасний релігійний стан в Україні та на Вінниччині.

2. Релігії світу.

З цих тем пропонуються плани семінарських занять та методичні рекомендації із застосуванням інноваційних методик навчання.

Розрахований на студентів 2-го курсу всіх спеціальностей.

УДК 2(075)
© М.В. Андрєєва, 2002

Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний технічний університет

М.В. Андрєєва

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

Усі цитати, цифровий, фактичний матеріал та бібліографічні відомості перевірені, написання одиниць відповідає стандартам. Зауваження рецензентів враховані.

Автор: _____ М.В. Андрєєва
(підпис)

Вимогам, які висуваються до навчальної літератури, відповідає.

До друку і в світ дозволяю на підставі § 2 п.15 “Єдиних правил...”

Проректор з навчальної та науково-методичної роботи
В.О. Леонтєв

Затверджено
на засіданні кафедри філософії
Протокол № 16 від 19.03.2002 р.
Зав. кафедрою
_____ О.В. Колос
(підпис)

Зміст

Релігії світу. Загальна характеристика релігій світу	5
Методичні рекомендації до семінарських занять по темі: “ Релігії світу”	10
1 Первісні вірування	11
1.1 Загальна характеристика первісних релігійних вірувань, їх специфіка та особливості	11
1.2 Форми первісних вірувань: магія, анімізм, тотемізм, фетишизм .	11
2 Національні релігії	17
2.1 Ранні національні релігії	17
2.2 Пізні національні релігії:	17
а) іудаїзм	18
б) індуїзм	20
в) конфуціанство	21
3 Світові релігії. Буддизм	23
3.1 Виникнення буддизму. Особистість Будди	23
3.2 Основи віровчення буддизму	24
3.3 Головні течії в буддизмі	25
4 Іслам	28
4.1 Історичні передумови виникнення ісламу	28
4.2 Основні віросповідні ідеї ісламу та його течії	30
4.3 Іслам в сучасному світі та Україні	33
5 Християнство	36
5.1 Християнство на порозі III тисячоліття	36
5.2 Християнство в Україні	37
5.3 Виникнення і поширення християнства	38
5.4 Православ'я	41
5.5 Католицизм	48
5.6 Протестантизм	50
6 Нетрадиційні релігії	55
6.1 Сутність нетрадиційних релігій та їх класифікація	55
6.2 Характеристика основних нетрадиційних релігій	56
6.3 Методичні рекомендації до семінарського заняття з теми “Нетрадиційні релігії”	63

7 Релігія і церква в Україні сьогодні	64
7.1 Релігійна ситуація на Вінниччині	66
7.2 Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2002 року) ...	67
 8 Конституційні гарантії і правове регулювання свободи совісті в Україні	70
8.1 Концептуальне визначення свободи совісті	70
8.2 Здійснення свободи совісті в історії	71
8.3 Тракткування свободи совісті в конституціях України та в її законодавчих актах	74
8.4 Методичні рекомендації до семінарського заняття з теми “Законодавче закріплення свободи совісті в Україні”	75
 9 Правові акти про свободу віросповідання	78
9.1 Міжнародні правові акти	78
9.2 Національні правові акти	83

РЕЛІГІЇ СВІТУ

Загальна характеристика релігій світу

Релігія є складним соціально-духовним утворенням, феноменом культурно-історичного прогресу людства. Від найдавніших часів до сьогодні вона існує як форма суспільної свідомості, певний вид духовно-практичного освоєння світу, раціонального та ірраціонального мислення і пізнання людського буття. Як продукт соціальних відносин релігія існує разом із суспільством, відтворюється під впливом соціальних умов життя, труднощів пізнавального процесу, певного емоційно-психічного стану людства. Як особлива структурно-організована система діяльності людей релігія за певних історичних умов виконувала роль провідного чинника інтеграції та стабілізації, збереження і зміцнення існуючих соціальних систем, консолідації та централізації державно-політичних режимів, формування і збереження етноконфесійних спільностей людей, етногенезу та національно-визвольної боротьби народів, спілкування і взаєморозуміння людей. Водночас релігія у ряді історичних подій була суттєво детермінована соціального протесту, дестабілізації та дезінтеграції суспільства, колоніального поневолення народів, економічно-політичного гноблення мас тощо.

Як особлива складова духовної діяльності людей релігія відіграла важливу культурно-історичну роль, була певним засобом відродження національно-духовних цінностей народу культурно-освітнього розвитку, захисту національної мови, упорядкування та збереження народних традицій і звичаїв, відчуття духовної єдності етносу та людського орду взагалі, значущості загальнолюдських моральних норм і цінностей, певного способу духовного життя людей. Втім, в історичній ретроспективі релігія була також виразником духовної деградації, перепорою культурно-історичного прогресу та поширення освіти серед народу, спричиняла фанатизм, нетерпимість, ненависть до людей іншої світоглядної орієнтації. Отже, релігія – явище суперечливе, багатопланове та багатозначне. Збагнути всю складність релігійного феномена допомагає релігієзнавча наука і особливо тема *“Релігії світу”*. Вивчення даної теми у вузівському курсі релігієзнавства має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення. Релігія в сучасному світі справляє істотний вплив на свідомість і поведінку широких мас людей. Тому правильне орієнтування навколо релігійно-церковних питань як доктринального, так і практичного характеру – необхідна умова гуманітарної освіченості фахівця будь-якого профілю. Кожна сучасна людина повинна мати уявлення про духовну спадщину людства, загальнолюдські цінності, зосереджені у вченнях національних та світових релігій, вивчити форми релігій, найбільш поширених у сучасному світі взагалі і на території нашої країни зокрема.

“Релігії світу” – найбільш широка і складна тема курсу, де розглядаються історія і сучасне становище більшості релігій світу, їхніх священних книг, таїнств і обрядів, а тому її доцільно розкрити в такому логіко-історичному порядку:

1. Первісні вірування (родоплемінні культи).
2. Ранні національні релігії.
3. Пізні національні релігії.
4. Світові релігії:
 - а) буддизм;
 - б) християнство;
 - православ'я;
 - католицизм;
 - протестантизм;
 - в) іслам;
5. Нетрадиційні релігії (новітні релігійні рухи).

1. Первісні вірування

Первісний лад склався приблизно 40 тис. років тому і пройшов три основні стадії розвитку: ранній матріархат, пізній (розвинутий) матріархат і патріархат. Кожній з них відповідала форма релігії, яка відображала особливості світосприйняття людей у конкретних умовах: ранньому матріархаті – тотемізм, пізньому – землеробський культ, патріархаті – шаманізм. Усі ці форми не поширювалися поза родом чи племенем, тому їх називали родоплемінними віруваннями.

2. Ранні національні релігії

Ранні національні релігії – релігійні вірування, які виражали ідеологічне протистояння різних верств населення у межах однієї національної держави. До них відносять давньоєгипетську, давньоіндійську, давньоєврейську, давньогрецьку, давньоперську, давньоримську та ін. Історичним підґрунтям їх виникнення та існування був рабовласницький лад. Ці релігії існували в умовах, коли найбільш пригнічені верстви населення тримали у покорі тільки шляхом насильництва. Але тоді релігію ще не використовували як засіб ідеологічного впливу на них.

Головні риси ранніх національних релігій:

1. **Усунення від офіційного культу низів суспільства.** У цих релігіях до культових відправлень допускали рабів, а в окремих випадках і частину сільської бідноти.
2. **Нетривалість існування.** Давні національні релігії існували тільки в межах рабовласницького суспільства.
3. **Суворий політеїзм.** Усі ранні національні релігії були політеїстичними (гр. poly – багато, teos – Бог), тобто багатобожні.

4. **Зародження вчення про посмертну віддяку** (наявність причинного зв'язку між поведінкою людини в земному житті та її долею у загробному). Це вчення визнає посмертну винагороду для одних людей (праведників) і кару для інших (грішників).

5. **Обов'язковість жертвопринесень.**

3. Пізні національні релігії

Пізні національні релігії – релігійні вірування, що постали з намагання приборкати найпригніченіші верстви населення держави.

Виникли з розпадом рабовласництва і зародженням феодальних відносин. Вони позбалені ідеологічного протистояння низів і верхів.

Головні риси пізніх національних релігій:

1. **Великі масштаби впливу.** У відправленні культу брали участь не лише правляча верхівка, заможні та середні верстви, але й найбільш експлуатована частина суспільства. Так, індуїзм, який прийшов в Індію у I ст. н.е. на зміну брахманізму, зберіг поклоніння тим самим богам, але ліквідував поділ індусів на касты.

2. **Живучість.** Багато різних національних релігій існують і до цього часу.

3. **Єдність політеїзму й монотеїзму (багатобожжя та єдиногобожжя).** Більшість релігій цього типу політеїстичні. Але серед них є і монотеїстичні.

4. **Спрощення жертвопринесень.** Жертвопринесення худоби, птиці зменшено або зовсім відмінено. Повністю скасовано людські жертвопринесення.

5. **Розвинутість учення про загробні відплати.** На цьому етапі розвитку релігії уявлення про потойбічне життя набули першочергового значення. Сподівання на небесну винагороду за хорошу поведінку були поширені й серед найбільш пригноблених верств населення. Прикладом пізньої національної релігії є іудаїзм, який у VII ст. н.е. прийшов на зміну давньоєврейській релігії.

4. Світові релігії

Світові релігії – монотеїстичні релігії, які в процесі свого історичного розвитку подолали етнонаціональні межі й стали відкритими для всіх.

Такими релігіями є християнство, іслам, буддизм.

Головні риси світових релігій:

1. **Виникнення у зв'язку з радикальними історичними змінами.** Здебільшого це був перехід до розвинутішої соціально-економічної форми (укладу життя), що нерідко супроводжувалося централізацією внутрідержавного життя. Все це стосувалося долі багатьох людей.

2. Космополітичний, пропагандистський характер, орієнтація на всіх людей. Незалежно від статі, соціального стану, національної та расової приналежності всі вони вважаються рівними перед Богом і такими, що потребують спасіння.

3. Відмова від специфічної обрядовості, яка розмежовує людей різних національностей. Проте певні відмінності в обрядових діях існують, не маючи принципового характеру.

4. Велика роль у їх становленні засновника або групи засновників.

5. Відображення способу життя великих регіонів, різних станів, каст, народностей, націй.

6. Чітко виражений прозелітизм. Він виявляється у глибокій прихильності до своєї віри, намаганні привернути до неї якомога більше послідовників інших віровчень.

7. Наявність за певних історичних умов етнічного забарвлення, етнічної та релігійної належності.

5. Нетрадиційні релігії

Це нетрадиційні комплекси, історично не успадковані від попередніх епох певним етносом, не притаманні його релігійній духовності, культурно-побутово, ментально не укорінені, поширені внаслідок місіонерської діяльності.

Головні риси нетрадиційних релігій:

1. Виникнення на хвилі пошуків нових ціннісних орієнтирів. Як правило, спричинювала їх криза традиційної релігії.

2. Міжрелігійний синтез. Нетрадиційні релігії здебільшого поєднують у собі елементи різних віровчень.

3. Динамічність розвитку і поширення, строкатість і постійна змінність спектра. Нетрадиційними для релігії певного етносу можуть бути як світові, національні віровчення, так і неокульти.

4. Привабливість для високоосвічених людей. Нерідко до них прилучаються особи, які активно розмірковують над сенсом життя, прагнуть пізнати духовні надбання різних народів.

РЕЛІГІЇ СВІТУ

Це найбільш складна і широка тема курсу, де розглядаються історія і сучасне становище основних релігій, їхніх священних книг, таїнств і обрядів, а тому її доцільно розкрити в такому порядку:

Теми семінарських занять		Плани семінарських занять
I II	Релігії Сходу	1. Релігії стародавнього Китаю, Японії 2. Релігії Індії (індуїзм, сикхізм, буддизм) 3. Іслам. Мусульманська релігія в Україні 4. Походження і суть іудейської релігії
III		1. Витоки християнства. Ісус Христос в контексті християнської релігії 2. Становлення догматики і культу християнської релігії. Новий заповіт
IV	Нетрадиційні релігії	1. Сутність нетрадиційних релігій та їх класифікація 2. Характеристика головних нетрадиційних релігій
V	Історія і сучасний стан релігії	1. Введення християнства на Русі 2. Рух за незалежну Руську митрополію і Українську православну церкву 3. Релігія і церква в Україні сьогодні 4. Українська греко-католицька церква
VI	Законодавче закріплення свободи совісті в Україні	1. Поняття свободи совісті як конституційно-правової категорії Головні принципи свободи совісті 2. Конституційні гарантії і правове регулювання свободи совісті в Україні 3. Особливості українського закону про свободу совісті та релігійні організації

Методичні рекомендації до семінарського заняття з теми “Релігії світу”

Ці заняття найкраще проводити за методикою “наукової конференції”. Всі студенти поділяються на “вчених”, які готують доповіді для виступу по одній із релігій світу, та на “журналістів-експертів”, які задають запитання і доповнюють виступаючих. На наступне заняття студенти обмінюються ролями.

Орієнтовні критерії оцінювання студентів на семінарі за методикою “наукової конференції”

Глибоке знання та володіння теоретичним матеріалом з теми виступу	Вміння викласти матеріал, що виноситься на доповідь	Відповіді на питання з теми виступу	Запитання до виступаючого	Доповнення до виступу
1-10 бал.	1- 8 бал.	1 пит. -2 бал.	1-3 бал.	1-5 бал.

Методичні рекомендації до семінарського заняття з теми "Релігії світу"

Ці заняття найкраще проводити за методикою "наукової конференції". Всі студенти поділяються на "вчених", які готують доповіді для виступу по одній із релігій світу та на "журналістів-експертів", які задають запитання і доповнюють виступаючих. На наступне заняття студенти обмінюються ролями.

Орієнтовні критерії оцінки студентів на семінарі за методикою "наукової конференції"

Глибоке знання та володіння теоретичним матеріалом по темі виступу	Вміння викласти матеріал, що виноситься на доповідь	Відповіді на питання по темі виступу	Запитання до виступаючого	Доповнення до виступу
1-10 бал.	1-8 бал.	1 пит. -2 бал.	1-3 бал.	1-5 бал.

1 ПЕРВІСНІ ВІРУВАННЯ

1.1 Загальна характеристика первісних релігійних вірувань, їх специфіка та особливості

Проблема виникнення релігії тісно пов'язана з проблемою виникнення і розвитку людини. Цей процес був достатньо тривалим. Далекі предки людини сучасного типу - пітекантропи, синантропи володіли лише зародками мислення і, звісно, не мали здатності до елементарного узагальнення, абстрагування, тобто до розумової діяльності як такої. Археологічні дослідження не дали жодних свідчень наявності в них будь-яких релігійних уявлень. Щоправда, деякі вчені допускають, що пізньому неандертальцеві, який жив понад 100 тис. років тому, були притаманні примітивні прояви віри в надприродне, зокрема культ померлих із вірою в існування потойбічного життя. Це виявилось у способі поховання: покійників укладали на бік, орієнтували зі сходу на захід, зв'язували ноги, а поряд клали їхню їжу та знаряддя праці.

Первісна людина була залежною не лише від сил природи, а й від незрозумілих для неї сил суспільного життя, бо останнє весь час ускладнювалось: зростала сила традицій та звичаїв, посилювалась і залежність від суспільства. Це викликало почуття безсилля та обумовлювало пошуки його причин. З цього виникли як реальні, так і фантастичні уявлення про світ, зокрема й релігійні уявлення.

Родоплемінні культу є складним конгломератом місцевих традицій, обрядів, ритуалів, якими позначаються різні етапи людського життя (надання імені, похорон та ін.), уособленням небесних і атмосферних явищ, релігійно-міфологічних уявлень. Родоплемінним релігіям властиві:

- поклоніння духам (природи, предків), яким спочатку надавали зооморфних, а пізніше — антропоморфних рис;
- відсутність професійних служителів культу;
- відправлення культу в формі особливого для кожного племені святкування, що супроводжувалося магічними обрядами (танцями, іграми) в честь духів.

1.2 Форми первісних вірувань: магія, анімізм, тотемізм, фетишизм

До первісних релігійних форм відносяться: анімізм, магія, тотемізм, фетишизм. Дехто з дослідників намагається визначити їхню історичну послідовність, але якщо вона колись й існувала, зараз це встановити практично важко. В первісних релігійних віруваннях буйно розквітала магія (від лат. — чаклунство). Магія - система дій, за допомогою якої бажають вплинути на інших людей а також оточуючий світ. Первісні люди вважали, ще перш ніж розпочинати якусь роботу, слід обов'язково вплинути на надприродні сили магічними засобами: заклинаннями, співами, танцями, жертвопринесенням. Це мало умилювати чи примусити діяти їх на користь

людей. За допомогою особливих магічних дій та слів люди прагнули викликати дощ або вітер, забезпечити успіх на полюванні або збиранні врожаю, допомогти або пошкодити людині. Магічні дії виконувалися з якимись реальними предметами чи частинами тіла людини (нігті, волосся), але, на відміну від практичних дій, що дають реальний результат, були ніби /псевдо/ практичні. Між підпалюванням листя для вогнища і підпалюванням жмута волосся тієї людини, яку намагалися зачаклувати, є принципова різниця. В останньому випадку передбачається якийсь невидимий посередник, здатний перебороти простір і час, щоб досягти недосяжний безпосередній об'єкт.

Жодна магія не може існувати без системи заборон і обмежень, так званих табу (заборон), які стосувались їжі, відносин з чужинцями, статевих відносин, перебування на певній території, певних предметів, особливо знарядь праці та зброї, певних осіб (вождів, воїнів, породіль тощо), окремих вчинків (заборона відкривати обличчя, викидати заливки їжі). Багато з них можна раціонально пояснити, оскільки вони виконували соціальні функції. Від первісних табу походять сучасні культові обмеження: пости, харчові обмеження, специфічні культові правила та ін.

Існує декілька класифікацій магічних вірувань. Найранішою за часом і найбільш поширеною є та, що запропонована англійським релігієзнавцем Д. Фрезером (1854 – 1941 рр.), який поділив магію на наслідувальну та заразливую.

Принцип наслідувальної магії - подібне викликає подібне. Наприклад, жінка, яка бажає стати матір'ю, повинна виготовити ляльку, відтак няньчити її й прикладати до грудей. У той час співплемінники вітали "породіллю", роблячи при цьому вигляд, що жінка дійсно народила дитину.

Заразлива магія ґрунтується на впливі на людину з допомогою предмета, який безпосередньо або опосередковано зв'язаний з нею. Так, здійснюючи магічні дії, обряди над одежею, обстриженим волоссям або нігтями, люди вважали, що таким чином впливають на їх колишнього власника.

Одночасно Д. Фрезер поділяв магію на позитивну (чаклунство), або негативну (табу). Приклад негативної магії: під час полювання чоловіків їхнім дружинам заборонялось змащувати маслом голови дітей. Остерігалися, що здобич втече від мисливців, оскільки стане також слизькою, як голови дітей.

Значне поширення має класифікація магії, започаткована російським вченим С. Токаревим (1899 – 1985 рр.). Магічні вірування та обряди він поділив залежно від їх суспільної спрямованості та ролі в житті людей, а саме: шкідливі, чорні, злі, військові, статеві (любовні), лікувальні, метеорологічні.

Суть шкідливої магії зводилася до того, щоб надприродним чином нанести шкоду одній або декільком особам. Так, наприклад, стародавні племена виготовляли статуетку, що зображувала противника і проколювали її гострим предметом саме в тому місці, куди вони прагнули нанести рану.

Зусилля військової магії спрямовувалися на забезпечення перемоги над противником. З цією метою у багатьох племен перед битвою інсценізувалися відповідні дії, а то й справжні військові баталії.

Мета любовної (статевої) магії - викликати симпатію у людини протилежної статі, або, навпаки, знищити її. Прийоми статевої магії різні, однак техніка її виконання проста. Наприклад, чоловіки з метою причарування жінок доторкалися до їх тіла зачарованими грудками землі або пропонували з'їсти зачаровану їжу чи випити такий же напій.

Чимало прийомів лікувальної магії зумовлювалися раціональними підходами первісної медицини. До них відносяться, наприклад, змащування розігрітим бджолиним воском грудей хворого, прикладання до місця кровотечі глини чи смол деяких дерев.

До промислової магії належали обряди, що супроводжували господарську діяльність людини. Така магія поділялася на мисливську, рибальську, землеробську. Наприклад, магія присутня у танці, що передуює полюванню. У житті первісного мисливця майже немає такої сфери діяльності, яка не доповнювалася й магічними діями. Наприклад, північноамериканські індіанці перед початком полювання на бізонів виконували особливий мисливський танець: танцювальним рухам вони приписували надприродні властивості заманювати бізонів до стійбищ і забезпечувати вдале полювання. В багатьох племенах існувало повір'я, що жінка, яка має дітей, може позитивно вплинути на плодючість землі, розмноження худоби.

За своєю метою до промислової магії близька метеорологічна. Наприклад, щоб викликати дощ, лили воду через сито. Магія подвоювала в уяві людей шляхи впливу на природу, вважали, що людина могла вплинути на природу не лише своєю працею (природний рух), а й особливими символічними діями-обрядами (надприродний шлях).

Магічні дії, як правило, виконувала людина, яка мала зв'язок з таємними силами - "шаман". Етимологічний термін "шаман" походить від поняття "знання" в індоєвропейських мовах: шаман - "той, що знає". Шаман означає "володар духів".

Не кожна і не випадкова людина може стати шаманом. Для цієї діяльності повинні бути деякі об'єктивні передумови. Це мусить бути людина, яка відрізняється від інших. Цією відмінною ознакою може бути родима пляма, шостий палець, регулярні припадки істерії чи епілепсії. Підставою для виділення може бути якийсь неординарний випадок, наприклад, удар блискавки біля самих ніг чи народження в день сонячного затемнення. Людина з такими ознаками буде постійно викликати до себе підвищену увагу й острах усіх членів племені.

Магія дійшла до наших днів і як елемент сучасної релігії (віра в надприродну силу обрядів), і в самотійній формі (у вигляді ворожіння на картах тощо). Магія відповідає найархаїчнішим пластам свідомості й підсвідомості людини, які часто розкриваються у кризових умовах сучасного світу.

Анімізм – (від лат. *anima* – душа). Форма релігійних вірувань, яка ґрунтувалася на уявленнях про існування в навколишніх предметах надприродних двійників-духів, називається анімізмом. Це віра в надприродні істоти, що містяться в будь-яких тілах (душі) або діють самостійно (духи). У житті первісних людей анімістичні вірування були дуже розповсюдженими: вся природа уявлялася їм одухотвореною. Люди були переконані в існуванні душі у тварин. Звідси, зокрема, походить звичай не вбивати спійману тварину, а спочатку зв'язати її і очікувати природної смерті. Наприклад, у книзі і фільмі "Дерсу Узала" герой цілком серйозно каже про душу дерева, тигра, про те, що всі вони - люди.

Анімізм в первісному суспільстві - це нормативне ставлення до світу. Воно мало дві модифікації: по-перше, це уявлення про переселення душ, яке збереглося у сучасному індуїзмі, по-друге, вчення про існування особистої душі після смерті тіла. Його прийняло і розвиває християнство.

Уявлення про всезагальну чи часткову одухотвореність світу виконує певну регульовальну функцію. Як пише висококваліфікований дослідник первісного суспільства Е. Тайлор, у Гренландії, де існував жорстокий звичай залишати за межами племені вдів і сиріт, таке уявлення врятувало від самознищення ціле плем'я. Вдові досить було переконати кого-небудь з батьків сімейства, що душа одного з його померлих дітей перейшла в одного з її живих дітей або навпаки, і її статус відновлювався у племені.

Етнографи стверджують, що первісна людина вірила, що вона складається з двох частин - тіла і душі, причому остання може перебувати в різних частинах тіла. Наприклад, вірили, що душа людини знаходиться у її крові. Вірогідно, такий висновок впливав із тривалих спостережень за пораненими одноплемінниками, які втрачали життя разом із втратою крові. Гадаючи, що душа перебуває в очах, вірили в "лихе око". Душею люди також вважали процес дихання. До цього висновку, очевидно, вони приходили, що у момент смерті припиняється дихання. Часто душа уявлялася у вигляді метелика, птаха або комахи. Щоб послабити себе впливу душ померлих, люди часто залишали житло, біля якого хоронили покійника, розфарбовували свої тіла, щоб душа покійника їх не впізнала. Згодом виникла думка про існування потойбічного світу.

Анімізм розглядається як вищий ступінь міфологічної абстракції, коли ідея речі відокремлюється від самої речі (Лосев), тобто він є притаманним людині вченням про духовні істоти (Тайлор). Здатність людини до відокремлення сутності предмета від нього самого призвела до того, що світ заселяється духами.

У слов'ян для визначення двійників застосовувались два терміни: менш могутніх називали "душами", більш могутніх - "духами". Тому можна сказати, що вони є вірою в існування душ і духів. Прикладом анімізму можуть бути деякі релігійні уявлення ескімосів Гренландії (XIX ст.). На їхню думку надприродні двійники були у кожної людини, дерева, струмка, звірів. Уночі, вважали вони, людські душі залишають свої тіла і відправ-

ляються полювати, танцювати, відвідувати друзів. Коли вмирала людина, їй у могилу клали знаряддя і предмети праці. Вважалося, що двійники цих речей служитимуть двійникам людських тіл у "країні мертвих".

В анімізмі здійснюється подальше подвоєння світу: світ реальних об'єктів доповнюється світом духовного буття. У багатьох народів головними двійниками, яких найбільше поважали первісні анімісти, були душі померлих родичів.

Анімістичне світосприйняття є кроком уперед у розвитку людини. Духовні істоти, які населяють світ, у точному значенні слова ще не є боги. Бог - це більш висока абстракція.

Англійський вчений Е. Тайлор (1832 – 1917 рр.) висунув анімістичну теорію походження релігії, згідно з якою віра в нематеріальні душі і духи була найдавнішою формою релігійних уявлень.

Досить поширеним явищем в первісному суспільстві був тотемізм. Тотемізм ("тотем") - "його рід" - це форма первісних релігійних уявлень, в якій головними є уявлення про надприродний зв'язок між певною групою людей і якимось предметом, явищем природи чи видом тварин або рослин. Люди певного роду вважали себе спорідненими з якимось тотемом. Так, члени деяких австралійських племен - називали себе "людьми кенгуру", "людьми водяної лілії", "дітьми ворона".

Як правило, кожен рід мав свого тотема, вірив, що походить від спільних предків, кровоспоріднений з ним. Тотема вважали "батьком", "старшим братом", який допомагає людям даної спільності, її представникам заборонялося вбивати свого тотема, завдавати йому будь-якої шкоди, вживати його в їжу в звичайних умовах. Але в деяких ритуальних ситуаціях таке вживання передбачалося і гарантувало проникнення "духу предка" в тіло людей, забезпечувало їх тотожність. Тотемізм - це не тільки віра в тотем (загального предка, кровного родича, якого уявляли твариною чи рослиною), а особлива форма світосприйняття, що втілювала у собі просторово-часову єдність світу людини. Тотемізм моделює початок світу в єдності з теперішністю. Людина вбачає себе у нерозривній єдності зі своїм родом. Але рід сприймається тут не лише як сукупність родичів, що існують нині, але й померлих предків і смерть розуміється не відсутністю буття, а іншим буттям, життям в іншому просторі.

Питання про тотем - це питання про початок, спроба виділити себе (свій рід) зі світу неосвоєної природи та принести в цю природу людиноподібні (антропоморфні) риси. Проблема походження тотемізму повністю не вирішена. Залишається відкритим питання: яким чином рід присвоїв ім'я того чи іншого тотема. Можливо, це відбувалося випадково, або визначальним став фактор імені тварини або рослини, що справляла помітний вплив на життя та побут первісного колективу. Тотемізм увійшов як елемент у всі сучасні релігії. Особливо відчутним є його вплив в індуїзмі, де багато тварин вшановуються як священні. Найпочесніше місце серед усіх шанованих індусами тварин займає корова. Сліди тотемізму чітко

простежуються у християнстві. Святий дух зображається у вигляді голуба, а Христос часто називається агнцем, тобто ягням. Від обряду ритуального з'їдання тотема бере свій початок таємне причащення, під час якого віруючі під виглядом хліба і вина "З'їдають тіло і п'ють кров бога".

У віруваннях первісних людей широко практикувався фетишизм (від португальського – зроблений) - це віра в існування у матеріальних об'єктів надприродних властивостей. Фетишами називають матеріальні предмети, що їм віруючі приписують надприродні властивості. У науковий обіг термін "фетишизм" ввів у XVIII ст. французький вчений Ш. де Бросс (1709 – 1777 рр.). Поклоніння предметам широко розповсюджене явище у житті первісної людини. Практично фетишами могли бути будь-які явища природи, наділені надприродними властивостями, зокрема шкаралупа горіха, хвіст дикої тварини, її зуби, кістки. Вважалося, що такі предмети можуть мати для людини охоронне значення, шкодити її ворогам, впливати на природні процеси.

Фетиші використовувалися в магічних церемоніях, супроводжували мисливця чи рибалку під час його промислу. В первісному суспільстві мисливці часто не розпочинали полювання до тих пір, поки не знаходили відповідного фетиша предмета, який міг зробити полювання вдалим.

Відомий випадок, коли у одного африканського ворожбита було знайдено цілий музей надприродних предметів. Експонатів в цьому музеї наховувалося більше 20 тисяч. За свідченням ворожбита, кожний із цих предметів приніс в свій час ту чи іншу користь або йому, або його предкам. Фетиш був присутній під час відзначення будь-якої події в житті общини, родини чи окремої особи.

В сучасних релігіях фетишизм зберігається у вигляді поклоніння священним предметам (хрести, ікони, мощі), а як самостійний залишок - у вигляді віри в талісмани й амулети. Талісман, з погляду віруючих людей, приносить щастя, а амулет оберігає від нещастя. Сучасними фетишами (талісманами або амулетами) у суєвірних людей є, наприклад, підкови, кулони, іграшки та інші предмети. До реальної користі матеріальних предметів додавались їхні надприродні здатності бути помічником і заступником людей. У фетишизмі в зародковій формі з'являється ідея бога.

Первісні релігійні вірування відіграли певну позитивну роль у розвитку людства, Вони сприяли накопиченню знань і виробничих навичок, відображали принцип колективізму, на якому ґрунтувалося життя первісної общини, стверджували моральні норми, що об'єднували суспільство.

ЛІТЕРАТУРА

- Бублик С.А. Релігієзнавство. - К., 1998.
Релігієзнавчий словник. - К., 1999.
Тайлор Е.Б. Первобытная культура. - М., 1990.
Токарев С.А. Ранние формы религии. - М., 1990.
Фрезер Д. Д. Золотая ветвь. - М., 1984.

2 НАЦІОНАЛЬНІ РЕЛІГІЇ

2.1 Ранні національні релігії

До ранніх національних релігій відносяться релігійні вірування в межах національно-державних утворень Стародавнього Світу (древніх Єгипту, Індії, Вавілону, Греції, Риму тощо).

Відмітимо деякі суттєві риси ранніх національних релігій.

- Відбувається подальший розвиток, взаємне переплетення первісних релігійних культів фетишизму, тотемізму, магії, землеробських і астрально-міфологічних культів. У межах національних релігій виникають ієрархії богів. На їх чолі стоять боги Сонця чи Неба, або ж боги-деміурги (творці світу – Ра, Атон і Амон в Єгипті, Сурья - в Індії тощо). Всі вони стають уособленням добра у віковичній битві зі злом і його богами. В релігії древнього Єгипту відбувається поглиблення вчення про безсмертя душі і загробне життя. З надр землеробських культів Єгипту, Вавілону і Персії виникає ідея вмираючого і воскресаючого бога (Осіріса, Таммуза, Мітри).

- Деталізується і збільшується кількість природних сил і об'єктів (фетишів), яким поклоняються люди, а з ними ритуалів і обрядів як засобів впливу на богів (магія). Елементи тотемізму (боги у вигляді тварин чи рослин) переходять на нижчі щаблі божественної ієрархії (сатири, німфи, русалки, кентаври тощо) або ж повністю витісняються антропоморфними образами богів.

- Заборона щодо офіційного відправлення релігійного культу для нижчих, непривілейованих шарів населення. Так, подібна заборона в брахманізмі стосувалася представників нижчих каст і жінок. Як наслідок, в брахманізмі відсутні публічні культові споруди і система ритуалів для широкого загалу людей.

- Послідовний політеїзм (багатобожжя).

- Складна система жертвоприношень, яка передбачала не лише велику різноманітність власне об'єктів жертвоприношень (здебільшого тварин і рослин), а й певну послідовність етапів, обставин і часу жертвоприношень, включаючи масові (наприклад, давньогрецька гекатомба: культове забиття ста биків чи корів). В ряді ранніх національних релігій існували і людські жертвоприношення - їхніми жертвами ставали не лише військовополонені, злочинці чи раби, але й діти - первістки (древня Фінікія).

2.2 Пізні національні релігії

На відміну від ранніх національних релігій, жодна з яких не збереглася до наших часів, більшість пізніх національних релігій продовжує існувати і зараз. До них відносяться індуїзм, сикхізм, джайнізм, конфуціанство, даосизм, синтоїзм, іудаїзм, зороастризм та ін.

Суттєвими рисами пізніх національних релігій можуть бути названі такі:

- Поширення релігійних вірувань і офіційного відправлення культу серед всіх верств населення в межах одного національно-державного утворення. Це означало проголошення формальної рівності віруючих перед богом (чи богами) і значного поширення сфери впливу кожної з національних релігій. В результаті їх інтегруюча роль в суспільстві значно збільшується.

- Збільшення регулятивної ролі. Виникає стійка система заборон і приписів, які детально регулюють всі сфери життя віруючого. Вона підкріплюється стимулами здебільшого негативного характеру: вченнями про пекло і гієну вогненну, загробну відплату і неминучу кару господню за гріхи в цьому житті. Регулюючими чинниками стає і вчення про рай (нірвану) і про спасіння богообраного народу. Кількість заборон і приписів, наприклад, в конфуціанстві чи іудаїзмі досягає багатьох сотень.

Для порівняння: регулятивна роль в суспільстві ранніх національних релігій була набагато меншою. Відомо, що в древньому Єгипті релігія не забороняла одруження між близькими родичами, навіть між рідними братом і сестрою (що систематично практикувалось в династіях фараонів). Жодна з ранніх національних релігій не стала на заваді загальному падінню моральності в імператорському Римі, що призвело до його ослаблення і, врешті, падіння тощо.

- Співіснування монотеїзму і політеїзму. Більшість пізніх національних релігій є політеїстичними, однак серед них виникли і монотеїстичні (моно - один; теос - бог) релігії - іудаїзм і сикхізм.

- Значне зменшення кількості спрощення ритуалів жертвоприношення. Повна відмова від людських жертвоприношень.

- Розробка і масове поширення серед віруючих основ сотеріології (вчення про спасіння) і есхатології (вчення про кінець світу).

Серед пізніх національних релігій, які значною мірою вплинули на подальший розвиток релігійних вірувань, слід в першу чергу назвати іудаїзм - національну релігію євреїв. Багато світоглядних уявлень, догм і ритуалів іудаїзму можна виявити в світових релігіях - християнстві та ісламі. Крім того, в умовах втрати державності і території, іудаїзм протягом двох тисячоліть відігравав роль головного чинника збереження євреїв як нації. Розглянемо докладніше основи цієї релігії.

а) Іудаїзм виникає приблизно в XI-X ст. до нашої ери на території сучасних Ізраїлю, Палестини і Лівану. Ці землі були об'єктом частих завоювань, після одного з яких, за часів вавилонського царя Навуходоносора (VI ст. до н.е.) більшість євреїв потрапила в полон в Дворіччя, де перебували кілька десятиліть. Поневіряння і переслідування євреїв призвели до виникнення глибокого світоглядного протиставлення "ми - вони" і самоізоляції, а в релігійному вченні - ідеї боговибраності, настанов щодо заборони для євреїв шлюбів з неєвреями, диференціація моральних установок в ставленні до одновірців і неєвреїв тощо.

До головних догматів іудаїзму належать: віра в єдиного бога Яхве, в прихід месії, в безсмертя душі та існування загробного царства. Віра в єдиного бога Яхве, який раніше був богом одного із племен Ізраїлю, складається в період після полону (з останньої третини VI ст. до н.е.). В ній Яхве уявляється як владний, жорстокий, схильний до помсти бог. Тому чітке дотримання вимог і настанов Яхве стає головним змістом іудаїзму, а джерелом віри є не роздуми (як в томістській схоластиці), а виключно откровення Біблії. Важливим є й те, що причина бід і нестатків євреїв переноситься на них самих: вона пояснюється як недотримання божественного заповіту і божественного закону (Тори). І навпаки - досягнення життєвого успіху є нагородою Яхве.

Важливою складовою частиною іудаїзму є вчення про месію-спасителя, який прийде, щоб здійснити праведний суд, воздати людям по їхніх заслугах. В "дні месії", згідно з іудаїзмом, світ буде повністю оновлено: земля буде щоденно давати нові хліби, плоди і шовкові вбрання, люди житимуть 1000 років, жінки щоденно народжуватимуть дітей, зникнуть хвороби, війни, суперечки тощо.

Серед священних книг іудаїзму найважливішими вважають перші п'ять, які отримали назву Тора (закон) або "п'ятикнижжя Мойсея". З них ми дізнаємося про віру в єдиного бога Яхве, про творення світу, про перших людей і першорідний гріх, генеалогія дванадцяти колін Ізраїлевих, історія полону і головне - передані богом через Мойсея правила поведінки правовірних іудеїв. Крім Тори в Старому Заповіті містяться вчення інших пророків і вождів древніх євреїв.

З часом виявилася необхідність в тлумаченні Старого Заповіту, особливо малозрозумілих і суперечливих положень цієї об'ємної книги. Це здійснюється в Мішні (III ст. н.е.), яка складається з 63 книг і тематично розділена (катехізована) на 6 розділів. В свою чергу поясненням Мішни служить Гемара. Мішна і Гемара об'єднуються в Талмуд, який також поважається як священна книга.

Найбільш поширеним обрядом в іудаїзмі є молитва, яка за вірою досягає небес і впливає на рішення ангелів. Під час ранкової молитви (крім суботи і святкових днів) іудей повинен молитись, поклавши на ліву руку і чоло філактерин - кубічної форми ящички з ремінцями, заповнені пергаментом з текстами Старого Заповіту. Філактерин відіграє роль амулету від злих сил. В іудейській обрядовості існує чіткий поділ їжі на трефну (недозволену) і кошерну (дозволену). Наприклад, недозволеним є вживання в їжу крові тварин, м'яса заборонених тварин (наприклад, свині), одночасне вживання м'ясної і молочної їжі.

Важливим обрядом є обрізання - продовження древніх обрядів ініціацій або посвячення хлопчиків 12 - 16 років в чоловіки. Ритуальне обливання перед суботою і в свята здійснюється в мікве - спеціальному басейні, наповненому дощовою чи джерельною водою. Перед кожною молитвою відбувається обов'язкове обливання рук.

Головним святом в іудеїв є Пасха. Її чин заповнений обрядами, присвяченими приходу месії і його предтечі Іллі, Пасха пов'язана також як свято виходу євреїв з Єгипту. Свято шебуот щорічно вінчає дарунок бога Яхве пророкові Мойсею тексту Тори (П'ятикнижжя). Свято Йом-кіпур (судний день) - це покаяння перед богом і очікування знаків про те, як пройде наступний рік.

б) **Індуїзм** виник в IV-VI століттях н.е. на основі брахманізму і як результат боротьби останнього з буддизмом. Як наслідок, сьогодні 90 % населення Індії сповідує цю релігію. Індуїзм стає наслідком спрощення, вульгаризації доволі складного вчення Вед і законів Ману. В результаті склалася зрозуміла і доступна простому індіанцеві система етичних норм, принципів і цінностей, вірувань і уявлень, обрядових і культових дій, міфів і легенд тощо. Були розроблені громадські публічні церемонії, обряди, засновані святилища, храми, ашрами (монастирі), місця паломництва.

В центрі цієї політеїстичної релігії пантеон з трьох богів: Брахми (бога-творця), Вішну (бога-хранителя) і Шиви (бога-руйнівника).

Брахма створив все суще в світі, відділивши від початкового Єдиного одиничні речі та істоти. Брахма - деміург світу, однак своїм творінням він прирік земні істоти на страждання. Він - необхідний член тріади богів (трімурті), але культу його не існує, йому практично не поклоняються. Не дивно і те, що Брахмі часто дорікають за те, що він викинув людину в світ небажаного багатоманіття, протиріч і змін, де добро змушене боротися зі злом, любов'ю, ненавистю.

Звідси більш зрозумілим стає сутність культу бога-руйнівника Шиви. Цей грізний бог незримо присутній на полях битв, він є покровителем аскетів і постійно занурений медитацію. Як грізний бог, оточений злими духами і демонами, він уособлює смерть і тлінність всього живого. Складові поклоніння Шіві - екстаз, самозабуття і захоплене переживання. Руйнування і зміни в індуїзмі розуміються як можливість злиття з Єдиним, з Абсолютом. В шіваїзмі поширеним є культ життєвої сили і духовної енергії.

Культ бога Вішну пов'язаний із збереженням сущого, цей бог м'який і добрий. Вішну має десять аватар або втілень чи перетворень: риби, черепахи, вепра, людини-лева, карлика-велетня. Далі слідують аватари Парашурами, епічного героя Рами, мудреця-філософа Крішні, Будди і Мессії-Калки.

Головні жрецькі і культові функції в індуїзмі виконуються спеціально підготовленими представниками касти брахманів. Саме їм належить привілей приносити жертву богам, бути присутнім на урочистих сімейних обрядах, керувати ритуальними діями і встановлювати норми життя для рядових послідовників індуїзму.

В густонаселеній Індії ця релігія строго регламентує місце, значення, права та обов'язки члена кожної касти, вводячи в межі релігійних законів їхні складні взаємовідносини.

Канонічними текстами індуїзму є епіко-міфологічний твір "Махабхарата" і його головна релігійна інтерполяція "Бхагавадгіта".

в) Конфуціанство разом з даосизмом є національною релігією китаїців. В конфуціанстві існує ряд своєрідних і унікальних рис.

По-перше, бог чи боги не є головними об'єктами поклоніння. Вони існують як абстрактне "Небо" і бог "Шань-ді" (небесний владика), але відіграють другорядну допоміжну роль.

По-друге, відсутні вчення про загробне життя, воздаяння, рай і пекло, кінець світу тощо. Головні події відбуваються в світі живих, а не в світі мертвих.

По-третє, повністю відсутній інститут жреців або професійних священнослужителів. Культові функції виконували державний у чиновник або голова родини.

Засновником конфуціанства був китайський філософ Кун-цзи (Конфуцій), який жив в VI-V ст. до н.е. Центральне місце в цій релігії відіграють соціально-етичні проблеми, для вирішення яких встановлюються певні норми, правила і ритуали поведінки. Конфуцій перш за все створив ідеал високоморальної людини ("цзюнь-цзи"), яка вирізняється двома головними достоїнствами: людяністю ("жень") і почуттям обов'язку "сяо". Людяність включає в себе ієрархію дещо незвичних для європейця чеснот. Головною з них є стриманість, далі йдуть розум, доброта, вірність і делікатність.

Обов'язок ("сяо") розуміється як незаперечне виконання приписів, традицій і ритуалів у всіх соціальних сферах (на державній службі, в сім'ї, в побуті), як повага до предків, готовність вивчити їх мудрість тощо.

В перші століття нашої ери, асимілювавши різноманітні народні вірування (поклоніння небу, культ предків, віра в духів природи тощо), конфуціанство стає релігією. Культ предків стає його найважливішою обрядовою частиною. Для цього кожна сім'я мала свій окремий молитовний храм. Те ж саме стосувалось і роду, який мав більший храм ("мяо"), присвячений засновнику роду. Спочатку мяо будувався поряд з могилами предків, але вже за Ханьської династії (206 р. до н.е.- 220 р. н.е.) побудова мяо була обумовлена низкою строгих правил і залежала від соціального становища їхнього власника. Чиновник міг мати один мяо, вельможа - три, князь - п'ять, імператор - сім, а простолюдін - жодного і змушений був приносити жертви духам предків прямо у власній оселі.

Спочатку в мяо ставили ляльку або статую, яка зображувала померлого. З часів династії Хань цю роль виконував згорнутий і перев'язаний посередині довгий шматок шовкового полотна ("хунь-бо"). З Суньської епохи (960 - 1260 рр.) його заміняють чорні дерев'яні таблички з ієрогліфічними надписами на них червоною тушшю.

Щоб помістити душу померлого в табличку і тим самим забезпечити їй спокій та сприяння живим членам родини, вдаються до складних обрядів і призивань. На членів родини і особливо на старшого сина (у випадку смерті батька) накладається цілий ряд обмежень: протягом років він не має права голитись, одружуватись, переставляти меблі в будинку, повинен ходити в особливій траурній одежі тощо.

Таблички чжу зберігаються в особливих шафах напроти входу біля північної стіни храму. В певну пору року або після важливих сімейних подій (весіль, смерті членів сім'ї, народження дитини, приїзду чи від'їзду голови сім'ї тощо) таблички виймаються з шаф і перед ними розставляються жертвоприношення - страви і напої. Обов'язковими в свята є звертання до померлих предків.

Головною моральною чеснотою поряд з поклонінням предкам конфуціанство вважає повагу до батьків. "Завжди виражати повну повагу до батьків; давати їм їжу найбільш улюблену; бути в печалі, коли вони хворі; до глибини душі сумувати від їхньої смерті; приносити їм, мертвим, жертви з урочистістю - ось п'ять обов'язків благочестя сина" - записано в одному з релігійних творів.

З релігійної точки зору найгірше, що може статися з китайцем - це не залишити після себе нащадків чоловічої статі, які могли б приносити жертву і турбуватися про благополуччя душ померлих предків. І, звичайно, важливою складовою конфуціанства є "Лі" - суворе дотримання обрядів. Конфуцій навіть вважав, що без дотримання шлюбного обряду шлюб неможливий, без дотримання обряду поховання і жертвоприношення зникає повага синів до батьків, а без дотримання принципу "Лі" управляти державою "це все одно, що сліпому бути без поводиря, це все одно, що шукати щось без свічки в темній кімнаті".

Класичні твори конфуціанства складаються з Четверокнижжя ("Си-шу") і п'ятикнижжя ("У-цзин").

Значення. Національні релігії великою мірою сприяли виникненню і зміцненню національної самосвідомості їх носіїв, об'єднуючи при цьому велику кількість людей. В цьому духовному середовищі формується світогляд нації, норми моралі, задаються загальнозначимі цілі. А для євреїв, які більше двох тисячоліть були позбавлені суверенної території, іудаїзм став головним чинником збереження нації.

ЛІТЕРАТУРА

- Калінін Ю.А., Харьковщенко Е.А. Релігієзнавство. -К., 1995. С. 42-77.
Лубський В.Т. Релігієзнавство. -К., 1997. С. 179-201.
Токарев С.А. Религия в истории народов мира. -М., 1964.
Угринович Д.М. Введение в религиоведение. -М., 1985.

3 СВІТОВІ РЕЛІГІЇ. БУДДИЗМ

Складнішим і своєрідним явищем в історії релігії було виникнення над-національних або світових релігій. До них належать: буддизм (виник у VI ст. до н.е.), християнство (виникло у I ст.н.е.), іслам (виник у VII ст. н.е.).

3.1 Виникнення буддизму. Особистість Будди

Буддизм є першою з світових релігій. Він виник в VI ст. до н.е. в Індії. Засновником буддизму був царевич Сіддхартха Гаутама з племені шак'їв. Саме йому відкрилися істини цієї релігії, він же був першим вчителем і проповідником нового вчення.

Хоча і існує багато доказів, що Будда ("просвітлений" - одне із імен Сіддхартхи) - дійсна історична особа, однак його біографія оповита легендарними, міфічними обставинами. Так, його мати, дружина правителя племені шак'їв, Майя якось уві сні побачила, що їй у бік увійшов білий слон. У свій час таким саме незвичним шляхом дитина з'явилася на світ. В буддизмі тим самим започатковується ідея, що бог, святий, пророк чи вчитель (гуру) не може з'явитися на світ виключно природним шляхом подібно всім людям. У випадку з Буддою білий слон стає символом, який вказує на появу рятівника світу. Таким саме символом є і старий мудрець Аснта, який приходить в палац правителя шак'їв і сміється з радості, що зміг побачити рятівника людства. В пізніших релігіях, особливо в християнстві, можна знайти розвиток даної ідеї.

В дитинстві Сіддхартха виявляє надзвичайну обдарованість і проникливість. Однак його батько, не бажаючи втратити сина і наслідника коли б той присвятив себе релігії, оточує Сіддхартху розкішшю і веселощами, намагаючись відвернути увагу царевича від трагічних сторін життя.

Однак марно: якось проїжджаючи під час прогулянки в оточенні танцюючих і співаючих дівчат, царевич одного за одним бачить вкритого виразками хворого, зігнутого роками зубожілого старого, зустрічає поховальну процесію і заглибленого в нелегкі роздуми аскета.

Ці зустрічі стали переломними в долі царевича Сіддхартхи. Він залишає свій дім, сім'ю, відмовляється від привілеїв і заглиблюється на самоті в роздуми про шлях, який звільнив би людей від страждань. І ось через кілька років під деревом Бодхі царевичу відкривається істина, він став Буддою. Прийшовши до м. Сарнатху біля Венаресу, Будда зібрав біля себе 5 аскетів, прочитав їм першу проповідь і вони стали його першими учнями. Протягом 40 років Будда проповідує нове релігійне вчення і помирає у віці 80 років, оточений численними учнями і послідовниками.

З головними подіями в житті Будди пов'язані місця прочанства і особливої поваги віруючих - буддистів:

місце народження - м. Капілавасту (Північна Індія, передгір'я Гімалаїв);

місце осяяння - м. Бодхі-Тая, гай Урувсла;

місце першої проповіді - Сарнат біля м.Бенереса, де Будда пустив у хід

колесо Закону;
місце смерті - Кушинагара (Непал).

3.2 Основи віровчення буддизму

Центральну частину віровчення буддизму складають чотири “святі істини”:

- 1) жити - значить страждати;
- 2) причина страждань - бажання, “спрага до життя”;
- 3) для того, щоб звільнитися від страждань, потрібно позбавитися від бажань;
- 4) цього можна досягти через т.з. “вісімковий шлях”, тобто через:
 - 1) правильне мислення (концентрація на 4 благих істинах);
 - 2) правильну мову (ствердження правди, неприйняття неправди);
 - 3) правильну дію;
 - 4) правильне життя;
 - 5) правильну працю;
 - 6) правильні спогади і самодисципліну (мається на увазі техніка медитації);
 - 7) правильну концентрацію (спрямованість мислення на самоаналіз);
 - 8) правильна рішучість.

Кінцевою метою буддиста є досягнення нирвани - стану надбуття, злиття з Єдиним, коли долаються всі людські бажання і страждання, припиняється низка перероджень.

На відміну від християнства та ісламу, де стверджується, що в чуттєвому світі людина може жити лише один раз, віровчення буддизму наголошує, що після смерті тіла душа через певний проміжок часу переселяється в інше - в людину, тварину чи рослину - Сансара, згідно з буддистською термінологією, це чуттєвий світ, який перебуває в постійному колі переконань. Саме вони і пов'язані з ними явища (народження, смерть, старіння, хвороби тощо) становлять основні “пункти” зосередження людських страждань.

Переродження і перевтілення здійснюється не стихійно, а на основі певного закону, карми. Від того, як дотримувалася людина приписів і заборон буддизму в попередніх життях, які зусилля затратила для досягнення просвітлення, залежить її перспектива наближення до нирвани чи віддалення від неї, новий статус тіла - носія душі, кількість страждань, які випадуть на долю людини. Наприклад, душа звичайної людини перевтілюється через 6 - 7 років після смерті, святої людини - через 100 років, а душа затятого злочинця, грішника - в рік смерті, що приводить до збільшення його страждань.

Чуттєвий світ в буддизмі має другорядне, службове значення. Тому отождення людиною своєї особистості з власним тілом створює перепони до спасіння, першою з яких є ілюзія особистості. За нею йдуть сумнів, заботи, тілесні пристрасті, ненависть, прив'язаність до землі, бажання насолоди і задоволення, гордість, самовдоволення, невігластво.

Послідовники Будди вважають, що джерело спасіння - це зміна людської свідомості. Разом з тезою про другорядність чуттєвого світу буддистська ети-

ка стверджує первинну важливість мотиву щодо дії, думки щодо її втілення. Потрібно не допускати в свої думки зла, брехні, спокуси, відмови від дотримання обов'язку тощо, - стверджує віровчення першої світової релігії.

Закон карми означає невблаганне воздаяння в наступному житті за думки і вчинки в життях попередніх. Той, хто брехав, стане жертвою брехні; той, хто зраджував, і сам буде зрадченим тощо. Дуже своєрідною є етична ідея буддизму про те., що зла не можна творити тому, що кожна жива істота - це, можливо, я сам, але в іншому ланцюзі перевтілення; зло щодо іншого може обернутися злом щодо самого себе.

Моральні заповіді буддизму (панчашила), як і християнський Декалог, сформульовані у вигляді заборон: 1) не вбивати; 2) не брати чужої власності; 3) не доторкатися до чужої дружини; 4) не говорити неправди; 5) не оп'янити себе.

В буддистському віровченні існує ідея непротивлення злу насиллям. Вона означає, що не можна платити злом за зло, захищати інших від насильства, мстити. Потрібно від зла ухилитися або, принаймні, стійко його терпіти.

В цьому віровченні можна побачити елементи соціальної пасивності, однак неможливо заперечити його гнучкість, здатність асимілювати інші релігійні вчення, пантеони богів і мирно вживатися з будь-якою із релігій. Головним канонічним твором буддизму є. Трипітака ("Три кошики"), яка складається з:

1. Віная-пітака (правила, яких необхідно дотримуватися в буддизмі);
2. Сутга-пітака (розповідає про бесіди, які вів Будда зі своїми учнями);
3. Абідхарма-пітака (тлумачить основні догмати буддизму).

3.3 Головні течії в буддизмі

Ранньою формою буддизму є Хінаяна ("вузька колісниця"), згідно з якою спастися можуть лише ченці, які більшу частину часу проводять в молитвах і медитації в монастирях, Будда в цій течії вважається не богом, а людиною, хоча і першою, наймудрішою, просвітленішою. Ченці носять жовтий одяг, голять волосся на голові, дотримуються багатьох заборон і приписів, серед яких заборонено вживати їжу після обіду, використовувати ароматичні речовини, одягати яскравий одяг, спати на м'якій постелі тощо.

Відсутні будь-які твердження про рай і пекло, ідеалом стає архат, тобто той, хто звільнився від пристрастей і бажань та може навчати інших людей й допомагати їхньому спасінню.

В IV ст.н.е. Паганджуна заснував інший напрямок в буддизмі Махаяну ("широку колісницю"), згідно з віровченням якої спастися може будь-хто з віруючих, а не лише ченці. Будді поклоняються як богу, хоча існує багато інших будд, серед яких Лмітаба (володар раю), Адибудда (творець світу), Матрейя (будда майбутнього) тощо. Поширеною є віра в бодхісатхв, які заслужили перехід до нирвани, але залишились в земному світі для спасіння інших людей. Культ махаяни складніший, ритуал пишніший. Іншим різновидом буддизму є

дзен-буддизм. Його засновником вважають індійського монаха Бодхидхарма, який біля 520р. прибув до Китаю і організував там езотеричну, тобто призначену для вузького кола осіб, школу. Термін “дзен” (китайською “чань”, санскритом “дх’яна”) означає “споглядання”. Традиція пов’язує виникнення цієї школи з легендою про те, як замість багатослівної проповіді Будда мовчки підняв подаровані ЙОМУ квіти. Всі прибулі були приголомшені і лише мудрий Махакат’яна зрозумів глибинну суть безмовної настанови вчителя. Побачивши це, Будда урочисто промовив, що він володіє найдорогоціннішим духовним скарбом, який передає Махакат’яні.

Дзен-буддизм вважає повністю можливим інтуїтивне проникнення в суть речей, результатом якого є саторі - миттєве просвітлення. Не лише словесний спосіб передачі віровчення, як в інших релігіях, але будь-яке раптове враження, потрясіння, переживання можуть стати приводом для саторі. Його не можна словесно передати, навчити, його можна лише відчутти, пережити. Особистий характер релігійної істини і незалежність від писемних знаків і слів становлять характерні особливості цієї школи. Практика тренувань включає в себе пояснення коапів - висловлювань, які можуть бути абсурдними і не нести в собі явного змісту. Центрами “дзен-буддизму” є монастирі. Життя тут починається о 3 годині ранку - снідають, коли ще темно, обідають о 10 ранку, вечеряють о 4 годині дня; причому в їжу вживають лише рис, ячмінь, овочі, бобові. Роздача і прийом страв здійснюються за складним ритуалом і супроводжуються великою кількістю дій, що мають символічний зміст. Ченці зобов’язані фізично працювати, а однією із вимог монастирського статуту є: “День без роботи - день без їжі”.

Під час інтенсивних духовних сесій, які проводяться щомісячно протягом 7-8 днів, розпорядок дещо змінюється. Протягом 17-18 годин щодобово, повернувшись обличчям до стіни і сидячи в позі лотоса, ченці зосереджуються на небагатьох предметах, намагаються відкинути власне “я”, відчутти Абсолют і Єдине, поринути в абсолютне буття.

Вивчення дзен-буддизму в монастирі триває в середньому 10-12 років.

В Японії такі організації, як “Сокка Гаккай” (Товариство зі створення моральних цінностей) і “Копейто”, звернені на розв’язання складних моральних проблем, захист миру, встановлення більш справедливих відносин в суспільстві.

Активну роль в сучасному світі відіграє також утворене на з’їзді в Коломбо (Шрі Ланка) в 1950р. Всесвітнє братство буддистів.

Ламаїзм - різновидність буддизму, який утвердився в Тибеті внаслідок об’єднання елементів махаяни, тантризму (перш за все магичних обрядів і пророцтв) з місцевою релігією тибетців бон-по (різновид шаманізму). Пізніше ламаїзм поширився в Монголії, Бурятії, Туві, Калмикії.

Слово “лама” (в перекладі з тибетської - вищий, небесний) позначає ченця, який є обов’язковим духівником для кожного віруючого. Функції лам дуже різноманітні: вони не лише проводять ритуальні церемонії, присвячені важливим подіям в житті своїх підопічних, але й лікують, складають гороскопи, да-

ють поради щодо прийняття важливих рішень, діють як посередники. Вважається, що без допомоги лам віруючий не може потрапити до нирвани, дістати переродження, покращити власну карму.

Богослужіння в дацанах (монастирях) проводиться надзвичайно пишно, супроводжуючись хором ритуральним співом та грою на музичних інструментах. Існує система обрядів, магичних заклинань, спрямованих проти злих духів. Молитва в ламаїзмі стає механізованою: обертання наповнених текстами молитов і священною літературою барабанів різної величини замінює багаторазову промову молитов і заклинань.

На відміну від класичного буддизму, в ламаїзмі існують власні, пізніші інтерпретації одкровенень і повчань Будди (Ганджур, який складається з 108 томів) і переклад вчень буддійських релігійних авторів (збірник - Данджур, 225 томів). Першим автором і упорядником канонічних книг ламаїзму називають його засновника - ченця Цзонкабу (XIV ст.).

Пантеон богів в ламаїзмі дуже чисельний і різноманітний. Він включає в себе багатьох будд, ідамів (божеств-охоронців), джармапалів (захисників віри), хубілганів (напівміфічних, напівреальних істот). Одним із хубілганів є в монгольському ламаїзмі Чінгісхан.

До 1950 р.в Тибеті існувало теократичне (релігійне) правління. Його здійснювали Далай-лама, якому поклонялися, як земному втіленню бодхисатхви Авалокітешвари, і Панчен-лама - живе втілення будди Амі-табхи. Після анексії Тибету Китаєм вони живуть в еміграції.

Головним святом в ламаїзмі є Майдарі, присвячене приходу шостого верховного будди (п'ять будд вже прийшли) на землю, що принесе щастя і спасіння людям.

Крім монастирів (дацанів) місцем поклоніння є певне озеро, гора чи дерево, де, як вважають, живуть божества і селяться душі предків.

Буддизм став першою релігією, яка проголосила рівність всіх віруючих перед богами незалежно від національних, расових, соціальних, статевих та інших відмінностей.

Вперше в історії людства було знайдено певну духовну основу для об'єднання всіх без винятку людей. Буддизм вирізняється поміж інших світових релігій віротерпимістю і здатністю мирно співіснувати з іншими релігіями і асимілювати їхніх богів до власного пантеону. Глибоко розроблені моральні принципи, особливо ті, що стосуються неприйняття зла в будь-якій формі, перетворили буддизм в найбільш мирну і ненасильницьку із світових релігій.

Література

Дайсзцу Судзуки. Две лекции о дзен-буддизме. - Иностранная литература, 1991. № 1.

Калінін Ю.А., Харьковщенко Е.А. Релігієзнавство. -К., 1995, С.78-84.

Лубський В.І. Релігієзнавство. - К., 1997, С. 202-219.

Щербатской Ф.И. Избранные труды по буддизму. -М., 1988.

4 ІСЛАМ

4.1 Історичні передумови виникнення ісламу

Термін "іслам" в перекладі з арабської означає "покірність", а того, хто прийняв цю релігію, називають "відданим" (в араб. "мусульманин") - звідси і друга назва цієї релігії - "мусульманство". В Європі її називають ще "магометанство" (від зміненого імені її засновника Мухамеда - Магомет). Іслам - третя і остання найбільш розвинута монотеїстична релігія, яка коренями виходить з того ґрунту, що і християнство та іудаїзм, - виникла на Близькому Сході.

Іслам виник в середовищі арабів, корінних жителів Аравійського півострова. Доісламські араби - один із семітських народів, які проживали в цьому районі Близького Сходу з доісторичних часів. Пізніше традиція, зафіксована в Корані, виходить з того, що біблейський праотець Авраам (Ібрагім) був прабатьком не тільки євреїв, але і арабів - два народи виникли від його синів Ісаака і Ісмаїла (сина від рабині Агар).

В першому ст.н.е. араби-землероби і кочівники-бедуїни, проживали не тільки в Аравії, але і в сусідніх з нею землях – Месопотамії, Сирії, Палестині. Вони були знайомі з ранніми державними утвореннями, частина з яких знаходилась в сфері політичного і культурного впливу Риму та Ірану.

Невеликі протодержави Південної Аравії Йемен, Мекка, Ятріб (пізніше Медіна), Хімярат в 4-6 ст.н.е. були об'єктом суперництва між Візантією та Іраном в цьому регіоні. Розташовані на побережжі вздовж активно діючого торгового шляху ці міста-держави жили в основному за рахунок торгівлі, ремесел і лихварства. Через Мекку, Ятріб та інші торгові центри йшли каравани з індійськими прянощами, фруктами, винами, одягом і т.д. Торгові шляхи пересікали і північну Аравію, але там вони знаходились під впливом і контролем ворогуючих Візантії та Ірану, і тому південний торговий шлях був менш залежний від політичної кон'юнктури, і, відповідно, спокійніший і надійніший. На караванній торгівлі наживались як міські араби-торгівці, ремісники, землероби, так і кочові племена бедуїнів, шейхи (вожді) яких брали свою долю за безперешкодний прохід караванів.

В IV ст.н.е. південноаравійська держава Хімярат об'єднала весь Йемен, але в кінці V ст. була завойована Іраном, внаслідок чого вся транзитна торгівля опинилася в руках Ірану, який направив її по північному шляху, що був йому підконтрольний. Це привело до занепаду південноаравійської торгівлі, її торгові центри опинилися в глибокій кризі, розорились торговці та ремісники. Криза зачепила також інтереси кочових арабських племен, які супроводжували і охороняли торгові каравани і в середовищі яких вже виділилась родоплемінна верхівка, що вже звикла до розкошів.

Загальна напруга кризової ситуації знайшла своє вираження, як це нерідко буває в історії, в сфері духовній, в ідейних суперечках, що і по-служило поштовхом до виникнення нової релігії. Більшість арабів, особли-

во кочівники, були язичниками, які поклонялись сонцю, місяцю, різноманітним божествам і духам, силам природи і т. д. На півдні Аравії розквітав фетишизм, який виявлявся в культі великих, поставлених на ребро каменів, найбільшим з яких був знаменитий чорний камінь в святилищі Кааба в Мекці. Оточений меншими каменями, які символізували божества і духи арабських племен, він сприймався арабами як вищий символ. Можливо, що це якоюсь мірою виражало уявлення арабських племен про існування вищого верховного бога, що в Аравії було розповсюджено досить давно, особливо в містах. Джерелами цього були монотеїстичні релігії - іудаїзм і християнство. Іудаїзм існував в Аравії давно, особливо в містах, і поширювався через євреїв-торговців, які проживали там. Християнство широко розповсюдилось в цей період серед арабів Сирії, Палестини, а сама Аравія була оточена християнськими державами - Візантією, Єгиптом, на південноаравійських арабів впливав також проникаючий з Ірану зороастризм, який під впливом християнства в цей період став близький до ідей монотеїзму. Таким чином, арабські племена опинились під впливом трьох релігійних монотеїстичних потоків, і це вплинуло на формування власної монотеїстичної релігії. В умовах більш спокійного і тривалого засвоєння чужого культурного впливу і вироблення на його основі різного релігійно-культурного потенціалу, або приєднання до однієї з релігійних систем, це могло б пройти без особливих потрясінь. Але в умовах різкого спаду в торгівлі, руйнування традиційного життєвого укладу це склалось інакше. Південноаравійські араби, які втратили звичні джерела доходу, гостро відчули свою слабкість, роздрібнення, нездатність протистояти впадшим на них ударам. Історія знає такі приклади занепаду і загибелі багатьох народів, але араби знайшли в собі сили створити сильний інтеграційний імпульс, генератором якого стала нова релігія.

В VI столітті в Південній Аравії широко розповсюдилось вчення і рух ханіфів пророків-проповідників, які закликали до поклоніння єдиному богу - Аллаху (араб, "божество"). До пори ці проповіді успіху не мали, і в науці немає подробиць про ханіфів, деталі їх проповідей невідомі.

Успіх випав на долю Мухамеда - людини, яка стала засновником нової релігії, увійшла в історію ісламу як великий і головний пророк. За короткий час Мухамед став новим і загальновизнаним повелителем великої общини "правовірних".

Мухамед народився в 570 році в збіднілому роді Хашим мекканського племені курейш. Він рано залишився сиротою, був пастухом в свого дядька Абуталіба, а потім вів торгові справи багатой вдови Хадиджі, де спілкувався з представниками різних народів і релігій. Пізніше він оженився на своїй господині, яка була на 16 років старшою від нього, шлюб був щасливий, але лише єдина із багатьох дітей Мухамеда дочка Фатіма пережила батька і залишила нащадків. Приблизно з 610 року Мухамед став виступати як релігійний пророк, проповідник.

Спочатку Мухамед не ставив собі за мету створення нової релігії. Він виступив за визнання єдиного бога, подібно до іудаїзму і християнства, який мав би відношення до вищого божественного символу Ка-аби. Всю основу свого вчення, включаючи пророків від Авраама до Ісуса, він запозичив з Біблії. (Наприклад, Ісус-пророк Іса, Мойсей-Муса, Авраам-Ібрагім). З Біблії була запозичена ідея страшного суду, раю, пекла, сатани (шайтан) і т.д. Подібною була ідея приходу месії-Махді.

Його першими послідовниками були його дружина, двоюрідний брат Алі, купець Абу-Бекр Омар, але діяльність вороже зустріла курейшитська знать Мекки. Мухамед в 622 році змушений був переїхати в Медіну, суперницю Мекки, де його добре зустріли і більша частина населення міста стала "правовірною"; і тому 622 рік став першим роком мусульманської ери - хіджри. В Медіні були сформульовані перші закони нової релігії, ритуали, культ, які враховували арабські традиції. Протягом 8 років число прихильників нової віри зростало, що дало змогу в 630 році завоювати Мекку, яка стала офіційною столицею Ісламу, хоча Мухамед повернувся в Медіну. В 632 році він здійснив офіційне паломництво в Мекку(хадж) і в цьому ж році помер, але був похоронений в Медіні. Після його смерті почалася епоха завойовництва арабами сусідніх країн з метою навернення жителів цих країн в мусульманство. В рамках арабської Ісламської общини дві верховні влади - духовна і світська - зливаються в одній особі халіфа (намісник пророка), утворюється величезна держава – Арабський Халіфат, до складу якого увійшли Месопотамія, Закавказзя, Сирія, Палестина, Єгипет, Вірменія, Мала Азія, Лівія, Іран, Середня Азія, Туніс, Марокко, Іспанія, і лише в 732 році в битві при Пуатьє (Франція) араби були зупинені. На цих територіях насильницьким а також і мирним шляхом встановлювався іслам.

4.2 Основні віросповідні ідеї ісламу та його течії

В основі релігійної теорії мусульман основним кредо є широковідома фраза, яку правовірний мусульманин повторює кожен день "Немає бога окрім Аллаха і Мухамед пророк його". В цьому виразі чітко виражено ідею монотеїзму, слово і волю Аллаха, його заповіді і суть вчення, яке доніс до правовірних великий пророк Мухамед.

Основні ідеї і принципи віровчення Мухамеда зафіксовані в Корані - священній книзі мусульман і Сунні - коментарі до Корану. Згідно з загальноприйнятою в ісламі традицією, текст Корану був переданий пророку самим Аллахом через посередництво архангела Джабраїла (біблейського Гавриїла). Аллах і раніше передавав свої послання через різних пророків - Мойсея (Мусу), Ісуса (Ісу), але лише Мухамед зумів найбільш точно передати вищу і незаперечну господню істину. Перша редакція Корану була складена після смерті пророка його секретарем Сабітом.

Коран складається з 114 різних за характером і об'ємом глав (сур). За своїм характером ці трактати різноманітні за змістом і ідейною спрямованістю - поряд з роздумами про утворення світу взаємовідношення людини з надприродними силами, опис історичних подій періоду протистояння Мекки і Медіни. Багато місця в Корані відводиться основам мусульманського права, зустрічаються міфологічні сюжети, лірико-поетичний текст.

На думку дослідника Корану, академіка І. Крачковського, близько 1/4 Корану присвячен життєпису і діяльності пророків, в основному біблійських - Ной (Нух), Ісаак (Ісхак), Яків (Якуб), Йосип (Юсуф), Ісус (Іса) і т.д. Ісус розглядається як пророк, а не син божий, з повагою говориться про його матір - Маріам. В теологічно-філософській частині Коран буквально насичений запозиченнями з Біблії, це сприяло тому, що багато з завоюваних мусульманами народів-християн легше сприймали іслам. Таким чином Коран, це як і Біблія, божественна енциклопедія, "КНИГА КНИГ", світ знань, заповідей, інструкцій на всі випадки життя мусульманина.

Усні легенди (хадіси), спогади про життя і діяльність пророка, його думки, погляди на ту чи іншу проблему, тобто навчання з посиланням на авторитет Мухамеда, після смерті пророка стали збиратися його сучасниками і їх нащадками. Зібрані в IX ст. в шість збірників вони склали Сунну, тобто заповідь, яка стосувалася різноманітних норм права, звичаїв, правил поведінки, еталоном яких виступав пророк. Можна зробити висновок, що канонічний текст Корану і численні хадіси Сунни складають документально-світоглядну базу віровчення ісламу, поведінки мусульман.

Коротко проаналізуємо основні віросповідні ідеї Ісламу.

Іслам про походження світу

Натурфілософія ісламу в основному запозичена з Біблії. За Кораном світ був створений Аллахом за 6 днів. Земля з'єднується з небом невидимою драбиною, по якій опускаються і піднімаються ангели. На шостий день створений Адам, а з ребра Єва, сьомий день відпочинку - п'ятниця. Добре розроблена в ісламі концепція раю і пекла теж запозичена у християн. Тварини, за Кораном, створені з води, людина - з глини.

Іслам про майбутнє

Багато місця в ісламі присвячено пророцтвам про майбутнє, які досить суперечливі в Корані. Приблизно суть їх в тому, що незадовго до кінця світу наступить епоха великого гріхопадіння, і наступить царство сатани (даджаме). На зміну цьому прийде царство Христа (месії - "Махді"). Потім наступить день страшного суду, грішники підуть в пекло, праведні - в рай. На відміну від християн, мусульмани вважають, що в момент страшного суду велику роль буде відігравати Мухамед, що створювало культ пророка протягом століть.

Соціальні основи ісламу

Як і християнство, іслам вчить багатих і бідних, рабів і вільних покірності і послуху, сприймати світ таким, як він є.

Приватна власність - недоторканна (злодію відрубували частину правої руки).

Як і Біблія, Коран закликає людей чесно працювати, чим вони забезпечать собі царство небесне, людина повинна терпляче переносити тягар повсякденного життя, думати про спасіння в загробному житті.

Символ віри ісламу

Основних обов'язків мусульманина є п'ять.

Сповідь - центральний в ісламі. Суть в тому, що для того, щоб стати мусульманином, необхідно сказати фразу про те, що "немає бога крім Аллаха, Мухамед пророк його". Тим самим людина стає покірною богу (Аллаху) і повинна виконувати такі обов'язки.

Молитви (намаз) - обов'язковий п'ятикратний щоденний ритуал: на світанку, в полудень, пополудні, перед заходом сонця, перед сном в мечеті або вдома. Жінок в мечеть не допускають. Під час молитви мусульманин нічого в Аллаха не просить. Мінарети при мечетях служать для того, щоб муедзини, служителі мечеті, нагадували про час молитви. Молитва вдома проходить на спеціальному килимку лицем до Мекки.

Піст - в мусульман єдиний піст, але триває він цілий місяць (рамазан, рамадан). Їсти можна лише після заходу і перед сходом сонця. Крім рамазану мусульмани постять і за обітницею, в період засухи, за пропущені дні рамазану.

Милостиня (зак'ят) - кожний багатий повинен раз в рік ділитися своїми прибутками, виділяти частину їх як милостиню для бідних.

Хадж - паломництво в Мекку для поклоніння священному каменю Кааби, в Єрусалим, Медіну.

До цих п'яти стовпів віри ісламу можна і віднести шостий - війну проти невірних - джихад (газават). Стверджувалось, що доля кожного визначена наперед Аллахом і тому не потрібно боятися іти в бій за святу віру - "На все воля Аллаха", тобто характерним є фаталізм.

На основі Корану і Сунни була утворена система мусульманського права - шаріат. Мусульманське право єдине - немає ні кримінального, ні цивільного. Його основна тенденція в тому, що всі суперечливості життя оцінюються з точки зору релігії. Кодекс шаріату розділяється на три частини - обов'язки, юридичні норми, система покарань. Закони шаріату водночас є збірником моральних норм, яких повинен дотримуватись мусульманин, наприклад, не пити, визначають становище жінки і т.д.

Освіта. Освіта завжди була релігійною. Імам і мулла завжди були вчителями в початковій школі - меісгебе. При найбільш відомих мечетях існували вищі школи - медресе, де навчали всій мудрості ісламу.

Ісламські обряди і свята

Один із основних обрядів - *суннат*, тобто обрізання, зміст якого полягає, на думку вчених, в тому, щоб показати приналежність до релігії, а також перехід хлопчиків в нову, дорослу вікову групу.

Весілля - де читається четверта сура Корану про місце і роль жінки в суспільстві, народження сина, похорони, калім (плату за наречену). Як правило, всі сімейні обряди мусульман супроводжуються святами. Окрім них існують загальні для мусульман релігійні свята, найбільші з яких ураз-байрам (курбан-байрам), мірадж, маулюд.

Ураз-байрам - свято закінчення посту. Він триває три дні, протягом яких правовірний звітується про місяць посту. Якщо він порушив піст, то повинен сплатити штраф у вигляді заколення барана або верблюда.

Курбан-байрам - свято жертвоприношення на 70-й день після посту, коли приноситься в жертву баран або верблюд, здійснюється хадж в Мекку.

Мірадж - свято вознесіння (подорожі пророка на небо), де він згідно з віруванням мав розмову з Аллахом.

Маулюд - день народження Мухамеда.

Розкол в ісламі, його основні течії

Спочатку іслам був єдиний, але після смерті пророка в ньому відбувся розкол, пов'язаний з появою шіїзму ("шия" з араб. - партія, група). Його причиною була боротьба за владу між наступниками Мухамеда. Четвертий халіф – Алі - був братом і зятем Мухамеда, і прихильники Алі ("шия Алі", тобто "партія Алі") не визнавали законності попередніх халіфів. В основі доктрини шіїтів лежить теза про те, що лише нащадки пророка мають право на владу. Для шіїтів важлива була святість не тільки Мухамеда, але й Алі. Важливим елементом у вченні шіїтів є віра у дванадцятого "прихованого Імама", який таємниче зник у XI ст. і повинен повернутися і встановити справедливість (Махді - месія). В шіїзмі поширений культ мученика Хусейна (внука пророка, який був вбитий прихильниками виборності влади). Шіїти визнають в Сунні тільки ті розповіді, які написані і складені людьми, близькими до Алі. На даний час шіїзм став офіційною релігією в Ірані, переважає в Іраку, Йемені, Азербайджані, Туреччині. Суніти - 90% мусульманського світу і, відповідно, є ортодоксальною частиною ісламу. Суніти вважають Сунну найважливішим додатком до Корану визнають право виборності верховного владики мусульман з числа віруючих, які не обов'язково мають бути нащадками Мухамеда.

4.3 Іслам в сучасному світі та Україні

На початку XX ст. особливо після I і II світових воєн, в багатьох ісламських країнах пройшли реформи, які обмежили вплив релігії, було здійснено секуляризацію (відокремлення) права, культурно-побутового устрою, конфіскацію земель духовенства, запроваджено світську шкільну

освіту. Особливих успіхів досягла в цьому Туреччина, де внаслідок революції на чолі з Мустафою Кемалем в середині 20-х років було запроваджено юридичні норми європейського зразка, іслам практично відокремлено від держави, діяльність якої набула виключно світського характеру.

Якісно новий етап в розвитку ісламу - друга половина XX ст., чому сприяло падіння колоніалізму, утворення нових держав. З 50-х років процес модернізації ісламу став проявляти себе в найбільш розвинутих арабських країнах - Єгипті, Сирії, Іраку а також в Ірані, де, правда, він привів до зворотних наслідків.

Сучасний іслам - друга за чисельністю світова релігія. Міжнародний ісламський центр демографічних досліджень при університеті "Аль-Азхар" в Каїрі визначає кількість віруючих цифрою 1 250 000 000. 70% - в Азії, 28% - в Африці, решту в інших районах планети. (В Європі - Албанія, Боснія, Косово, Росія, Україна). В 28 афро-азіатських державах іслам визнаний державною релігією, в багатьох країнах ісламу діють мусульманські політичні партії, які відіграють важливу роль в політиці.

В кінці 70-х на початку 80-х років значну роль в міжнародних справах стали відігравати міжнародні мусульманські організації, найбільша з яких - Організація ісламської конференції - створена в 1969 р. і в яку входить 44 афро-азіатських країни, Організація визволення Палестини. В ряді країн діють релігійно-екстремістські організації - "Брати-мусульмани", "Партія ісламського визволення". В багатьох країнах поширення набули ідеї ісламського фундаменталізму, тобто крайньоконсервативна течія ісламу. Представники цієї течії виступають (часто зі зброєю в руках) проти прогресивних морально-модерністських концепцій в ісламському світі, наприклад, в Ірані, Алжирі. Фундаменталізм означає не тільки повернення до чистоти раннього ісламу, а також і вимагає єдності всіх мусульман.

Перші згадки про іслам на Україні відносять до часу вибору релігії для слов'ян князем Володимиром у X ст. Протягом століть присутність ісламу в Україні і його вплив на корінне населення залежали від політичних відносин і результатів воєнних дій на південноукраїнських землях між Росією, Туреччиною, Кримським ханством. На думку професора М.Ф. Рибачука, історія ісламу в Україні поділяється на чотири етапи:

Перший етап - *ознайомлювальний*: перші контакти слов'ян України - Руси з мусульманами, "вибір віри" не на користь ісламу.

Другий - *військово-колонізаційний*: період найдраматичніших відносин українців з південними сусідами (епоха козаччини).

Третій - *період входження* України і Криму до Російської імперії і СРСР.

Четвертий період *розпочався в 90-ті роки поверненням кримських татар на свою Батьківщину*.

Нині в Україні діють більше 386 мусульманських громад. Найбільше їх у місцях поселення кримських татар в Криму. Мусульманські громади зареєстровано також у Києві, Львові, Одесі, Херсоні, Полтаві, Донецькій,

Запорізькій, Харківській та інших областях. Всі вони сунітського напрямку, організаційно підлягають юрисдикції Духовного управління мусульман України (ДУМУ) в Києві та Духовного управління мусульман Криму (ДУМК) в Сімферополі. Деякі громади мусульман незалежні і не підпорядковані ні ДУМК, ні ДУМУ, а об'єднані в Асоціацію незалежних громад (АНГ) з центром в Донбасі.

ЛІТЕРАТУРА

- Калінін А., Харьковщенко Є. Релігієзнавство. –К.: Наук. думка, 1995.
Релігієзнавство. / За ред. Рибачука М.Ф. –К., 1997.
Климович Л.И. Книга о Коране, его происхождении, мифологии. -М.,1988.
Полотнюк Я. Іслам //Людина і світ. –1993. -№ 2, 4, 5.
Тамім А. Іслам - це наднаціональна релігія //Людина і світ. –1994. -№1.
Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. –К., 1993.
Токарев С. Религия в истории народов мира. -М., 1981.
Кирюшко М. І. Іслам в Україні //Регіональна політика України. -К.,1995.

5 ХРИСТІЯНСТВО

5.1 Християнство на порозі III тисячоліття

У кінці II тисячоліття свого існування християнство так чи інакше, глибоко або номінально чи поверхово пов'язане з життям майже 34% землян.

Його присутність є вирішальною або значною в 254 країнах (далі йдуть прихильники віри Багаї – 205 країн та мусульмани – 172 країни). Щорічне зростання християн становить 2,3%, що приблизно відповідає темпам збільшення кількості населення планети. Причому число римокатоликів кожного року зростає на 1,3%, а протестантів – на 3,3%.

У 55 країнах світу католики становлять понад 85%. Країн, де протестанти складають 85% населення, значно менше – тільки 8 (в семи з них релігія більшості – лютеранство), ще в 22 країнах світу більшість становлять православні. За деякими джерелами, в одній країні світу – Фіджі – до 90% населення сповідує методизм. Країною, де взагалі проживає найбільше християн, є США – 224 млн. 457 тис.

Розглянемо головні християнські “родини” – католицизм, православ'я, протестантизм.

За чисельністю – 1 млрд. 30 млн. – католики поза конкуренцією. Нині у світі майже 4,5 тис. католицьких єпископів, 404 тис. священників, 58 тис. ченців, 49,9 тис. черниць, 2 млн. 19 тис. катехитів, 215 тис. семінаристів. Католики становлять 63% населення Європи, 27,5% - Океанії, 15% - Африки, майже 3% - Азії. Зазначимо, що в загальній кількості католиків враховано й невелике число **старокатоликів**, які не визнали рішень I Ватиканського собору (1980 р.) і вірних **Східних католицьких церков** – тобто тих, які є частинами православних або стародавніх Східних церков, що уклали в різні часи унію з Римом і є частинами Католицької церкви, зберігають свій обряд та етнокультурні особливості. Між іншим, найчисленнішою з-поміж цих церков є Українська Католицька (Греко-Католицька) церква. Вважається, що вона має понад 4,5 млн. вірних лише в Україні.

Число вірних, які належать до **Повноти Православ'я**, оцінюється від 150 млн. до 220 млн. Так, наприклад, у Румунії вважають себе православними 19,8 млн. осіб, понад 9 млн. православних у Греції, близько 8 млн. - у Болгарії, 4 млн. - в США, близько 1 млн. в Польщі (за церковною статистикою). Найчисленнішою у православному світі лишається Руська православна церква, до складу якої входить Українська, Молдавська, Латвійська православні церкви, частина естонської православної церкви, Білоруський екзархат та ін.

До православної “родини” часто відносять і **Стародавні Східні церкви**, які не прийняли христологічну формулу Халкидонського собору (451 р.). Найбільшою з-поміж цих церков, які не уклали уній з Римом, є Ефіопська з майже 20 млн. вірних.

Другою після католиків за чисельністю християнською “родиною” є, однак, не православні, а **протестанти**. Вони налічують дуже багато різних спільнот:

- п'ятидесятники (≈ 105 млн.). Найбільша організація - американська Асамблея Бога (28 млн. членів), створена в 1914 р.;
- баптистський рух (80 млн.). Найбільше в США, Індії, Бразилії та Нігерії. Українське баптистське братство налічує 20 тисяч;
- кальвіністське крило налічує 75 млн.; а) реформати, б) пресвітеріанти, в) конгрегаціоналісти;
- Англійська співдружність (70 млн.) - є федерацією 40 незалежних церков;
- Церква Ісуса Христа святих останніх днів (мормони) - налічує 11 млн., тісно пов'язана з США, зокрема з штатом Юта, де мормони складають 70% населення;
- на противагу Церква адвентистів сьомого дня (10,5 млн.), число батьківщиною також є США, не становить більшості в жодному зі штатів. Але є на землі маленький острів Піткейрн (протекторат Великобританії), 100% населення якого (всього 46 осіб) сповідує адвентизм. До речі, є лише дві території, де абсолютно всі громадяни належать до однієї церкви: це острів Піткейрн та держава Ватикан;
- Свідки Єгови (6 млн.);
- Новоапостольська церква (10 млн.);
- менонітство (1,25 млн.);
- квакери (“Товариство друзів”) (300 тис.). Всього ≈ 492 млн.

Але існують ще незалежні африканські та латиноамериканські релігійні синкретичні рухи, де християнство поєднується з племінними віруваннями. Їх важко віднести до якоїсь християнської родини, а часом і взагалі до християнства. Оцінка кількості членів цих рухів дуже різниться: від 30 до 110 млн. осіб.

Протестантизм в Україні представлений 35 церквами, напрямками, течіями. На початку 2001 р. у країні зареєстровано 6579 громад протестантів, що становить 26,9% релігійної мережі країни. Найбільш впливовою та авторитетною протестантською церквою залишився Всеукраїнський союз об'єднань Євангельських християн-баптистів. У його складі діють 25 регіональних та обласних управлінських структур, 66 добротинних місій, 4 братства та 33 духовні навчальні заклади, де готується майже 5,6 тис. майбутніх священнослужителів та працівників церкви. Основи віровчення викладаються у 182 недільних школах, є 10 періодичних видань.

5.2 Християнство в Україні

На 1 січня 2001 року в Україні діє 25 495 релігійних організацій, які представляють 105 церков, конфесій, напрямків і течій; 96,7% з них є християнськими. На початку 2002 року 52,4% всіх релігійних громад України

є православними (12 843 громади), 26,9% належать до протестантських церков і союзів (6579), 13,5% (3317) - до УГКЦ, 3,3% (807) - до Римо-Католицької церкви. Причому в західному регіоні на 10 тис. населення припадає 10,3 релігійних громад; у південно-східному - 2,8; у центральному - 4,5.

Найбільш суттєві зміни серед трьох православних юрисдикцій упродовж останніх 9 років сталися в мережі релігійних організацій Української православної церкви, кількість громад якої зросла на 3574 одиниці, становить на січень 2001 року 9047 парафій, або 70,4% православних громад України. Вчетверо - до 122 зросла в УПЦ кількість монастирів, з 2 до 15 - духовних навчальних закладів, з 27 до 36 - єпархіальних управлінь.

У складі Української православної церкви - Київський патріархат - сьогодні діють патріархія, 30 єпархіальних управлінь, 22 монастирі, 18 місій, 10 братств та 16 дух. навчальних закладів. Богослужіння у 2781 парафії проводять 2182 священнослужителі. Працює 748 недільних шкіл. Діяльність церкви висвітлюють 18 періодичних видань.

Інституційна мережа Української автокефальної православної церкви складається з патріархії, 11 єпархіальних управлінь, 6 духовних закладів, 1 монастиря, 1 братства, 6 місій та 1015 парафій віруючих.

5.3 Виникнення і поширення християнства

При вивченні цієї другої за хронологією виникнення світової релігії необхідно зазначити, що за змістом вона тісно пов'язана з іудаїзмом. Християнство зародилося в середині I ст. н. е. в східних провінціях Римської імперії за часів глибокої кризи рабовласницького ладу. Внутрішня ситуація в імперії відзначалася напруженістю: постійно точилася боротьба між рабами і вільними, багатими і бідними, загарбниками і підкореними.

Поразка народних рухів породжувала настрої відчаю, беззахисності, надії на допомогу надприродних сил. Породжене загальним економічним, політичним, інтелектуальним і моральним розпадом Римської імперії християнство повинно було задовольнити духовну потребу суспільства, яке вже не мало надії на соціальне визволення.

Віра в месію, тобто у божественного спасителя як основи християнської релігії, значно поширилася в східних провінціях імперії, де численні проповідники сповіщали про прихід справедливого ладу.

Месіаністські погляди набули особливого поширення серед іудеїв Палестини і Малої Азії у зв'язку з Іудейською війною 73-66 рр. до н. е. В іудаїзмі виникає секта євусеїв (євсеїв). 1947-1952 рр. на березі Мертвого моря відкрито залишки їхніх поселень в Хірбет-Кумрані, а також знайдено рукописи, в одному з яких багато уваги відведено "наставнику справедливості" - ймовірно, засновнику секти (вона існувала з II ст. до н. е. до др. пол. I ст. н. е.). На основі рукописів можна зробити висновок, що євсеї, які називали себе "синами світу", вірили в якогось Вчителя праведності, який

нібито був покараний за свою проповідь. Про Вчителя праведності говорили, що він є обранцем божим і що його переслідував якийсь нечестивий жрець. Через 40 років після його страти, як вважали кумраніти, він повинен був повернутися для суду над всіма народами. Цілком можливо, що вірування кумранітів стали одним з багатьох джерел міфу про божественного спасителя, який реалізувався в образі Ісуса Христа (з грецьк. *christos* - помазаник, месія). Сучасні дослідження не заперечують історичного існування засновника християнства, оповіді про життя і діяльність якого - Євангелія - створювалися значно пізніше його смерті.

За свій, хоч і пасивний, протест проти порядків Римської імперії прихильники християнства жорстоко переслідувалися. Необхідно пояснити, що цей протест виражався виключно в релігійних формах: надія покладалася на "небесного" Спасителя. І чим більше, мовляв, перетерпиш страждань, тим більшою буде небесна компенсація. Така ідеологія не лише не була небезпечною для пануючих верств, а навпаки, робила їм велику послугу, виховуючи трудящих у дусі покори. Тому держава почала поступово схилитися до християнства. В 312 році імператор Костянтин (306 - 337 рр.) урівняв християнство в правах з усіма релігіями імперії; в 324 р. проголосив його державною релігією, а у 325 році скликав у м. Нікеї Перший церковний Собор, на якому фактично закріпив союз між державою і церквою. На Нікейському Соборі під керівництвом Костянтина було засуджено вчення олександрійського священника Арія (пом. 336 р.), що заперечував божественність і передвічне народження Ісуса Христа і вчив, що той є лише вищим витвором божества.

В Соборі взяли участь 318 єпископів, серед яких були св. Миколай (260 - 343 рр.), св. Афанасій Великий (295 - 373 рр.), що був тоді лише дияконом. Собор засудив і відкинув ересі і, щоб всі християни могли сповідувати єдиний символ віри, прийняв перших 7 його членів. На цьому ж Соборі було встановлено час святкування Пасхи та прийнято деякі інші правила.

Другий Вселенський Собор було скликано в 381 році в Константинополі за імператора Феодосія I (379 - 395 рр.). Він був спрямований проти вчення колишнього аріанського єпископа Македонія (IV ст.), який заперечував божество Святого Духа і вчив, що той не є Бог, а лише слугуючий Богу витвір. В Соборі взяли участь 150 єпископів під головуванням Григорія Богослова (330 - 390 рр.). На Соборі було засуджено ересі і доповнено Символ віри (до 12 членів).

Третій Вселенський Собор було проведено в 431 році у м. Ефес за імператора Феодосія II (408 - 450 рр.). Він був скликаний проти вчення константинопольського патріарха Несторія (428 - 431 рр.), що стверджував, нібито Діва Марія народила не Бога, а лише людину, з якою божественна суть злилася пізніше. Тому Несторій називав Ісуса Христа не Богом, а лише богоносцем, а Діву Марію - христородицею. Собор засудив ересі і остаточно затвердив Символ віри. В Соборі взяли участь 200 єпископів.

Четвертий Вселенський Собор відбувся у 451 році в м. Халкидон. Він був скликаний проти вчення архімандрита Євтихія (V ст.), що відкидав людську сутність Ісуса Христа. Це Вчення отримало назву "монофізитство", а його послідовники називалися монофізитами. На Соборі були присутні 650 єпископів. Собор засудив єресь і встановив, що при втіленні (народженні) Ісуса божественне й людське з'єдналося в ньому як в єдиній особі (проти Євтихія), незмінно (проти Несторія), нероздільно (проти Македонія).

П'ятий Вселенський Собор скликано у 553 році імператором Юстиніаном I (527—565 рр.). На Соборі були присутні 165 єпископів. Собор засудив несторіанські твори вчителів церкви Феодора (? - 428 р.), Феодорита Кірського (393 - 458 рр.) і знову виступив проти єресей Несторія та Євтихія.

Шостий Вселенський Собор було проведено 680 року в Константинополі за імператора Костянтина Пагонаті (668 - 685 рр.). В ньому брали участь 170 єпископів. Собор скликано проти вчення монофелітів, що не визнавали в Ісусі два єства - людське і божественне. Собор засудив єресь монофелітів, однак під тиском останніх наступний імператор Іраклій (610 - 641 рр.) вимагав від Собору скасувати рішення, вдаючись навіть до репресій.

Через 11 років Собор поновив свою діяльність, зібравшись у царських палатах, іменованих Трулльськими. Тепер він вирішував питання церковного благочестя, повторюючи п'ятий Собор. Тому в історії він інколи називається п'ято-шостим.

Собор впровадив нові церковні правила, що склалися у так званий Номоканон, який став основою церковного управління. На Соборі були також засуджені деякі нововпровадження Римської Церкви, а саме: celibat священників, суворий піст в суботу перед Пасхою і зображення Христа у вигляді агнця.

Сьомий Вселенський Собор було скликано в 787 році в м. Нікеї. На ньому були присутні 367 єпископів. Собор було направлено проти іконоборчої єресь, що виникла за 60 років до Собору за імператора Льва Хозара (717 - 741 рр.), який, бажаючи прилучити мусульман до християнства, вважав за необхідне знищити ікони. Собор засудив іконоборство, однак після нього гоніння на ікони тривало ще при трьох імператорах понад 25 років. Поклоніння Святим іконам було остаточно встановлено вже на Помісному Константинопольському Соборі у 842 році. На цьому Соборі було також встановлено свято Торжества Православ'я.

Підкреслимо, що Римо-Католицька церква визнає понад 20 вселенських соборів, включаючи до їх складу пізніші собори Західної церкви.

Церковна організація остаточно склалася VI ст. Імператор Юстиніан I своїм указом визначив п'ять центрів патріаршеств: Рим, Константинополь, Олександрія, Антіохія та Єрусалим. Кожному з них підпорядковувалися відповідні митрополії, а митрополіям - єпископії. Було створено чітку систему церковних громад, яка у загальних рисах нагадувала провінційний поділ імперії. Від названих патріаршеств пізніше відокремилися автокефальні церкви, які існують і зараз.

Християнство навіть при зародженні ніколи не було єдиним з точки зору ідеології та організації. У ньому виникало багато різних течій, обумовлених соціальними чинниками.

395 року Римська імперія розкололася на Західну та Східну. Розпочався процес розділення римської і константинопольської церков, який завершився у 1054 році. Західна церква з часом отримала назву католицької (з грецьк. *Katholicos* - вселенський), а східна - православної (з грецьк. – *правовір'я*).

У XVI ст. стався ще один великий церковний розкол, коли у Західній Європі в процесі Реформації від католицизму відокремилися протестантські церкви. Так у християнстві виникли три основні течії: православ'я, католицизм і протестантизм (з лат. *protestant* - той, що заперечує).

5.4 Православ'я

У сучасному світі існують 15 автокефальних (незалежних, самостійних) церков - Константинопольська, Олександрійська, Антіохійська (Сирія, Ліван), Єрусалимська, Руська, Грузинська, Сербська, Болгарська, Румунська, Кіпрська, Елладська (Грецька), Албанська, Польська, Чехії та Словаччини, Американська. На середину 90-х років у вселенському православії існували ще й 5 автономних церков: Синайська, Фінляндська, Японська, Критська і Естонська.

Основу православного віровчення складає Біблія ("Святе Письмо"), Святий переказ, Символ віри, затверджений на перших двох Соборах 325 і 381 рр.

Особливої уваги церква надає наверненню неофітів, внутрішньому пишному оформленню храмів, проведенню богослужіння, де важлива роль належить Священнику. Православне духовенство поділяється на чорне (ченці), його складають вищі церковні чини, і біле - одружені парафіяльні священники.

Для православних віруючих є дуже важливим відвідання храмів, виконання постів, таїнств, у яких "під видимим образом передається невидима Благодать Божа", Православна церква визнає сім таїнств: хрещення, причастя, священство, сповідь, миропомазання, шлюб і елеосвячення.

Хрещення - прилучення до християнства шляхом занурення у воду або окроплення. Слово "охрещений" рівнозначне слову "християнин".

Обряд окроплення водою як магічна дія виник ще в далекому минулому. У багатьох народів вважалося, що вода має здатність відганяти від людини "нечисту силу". Тому ще до виникнення християнства існував звичай окроплювати немовля водою і при занурюванні в неї давати йому ім'я.

Раннє християнство не знало обряду хрещення. Воно впроваджувалося поступово і тільки рішеннями перших вселенських соборів (IV ст.) було оголошене обов'язковим. Форма обряду у різних християнських церков різна: католики обливають свяченою водою; протестанти - окроплюють або

занурюють у воду, православні тричі занурюють немовля у “святую воду”. Цією дією нібито змивається “первородний гріх”, наслідуваний дитиною від “прабатьків людства”, що відкриває перед нею перспективу спасіння.

Причастя, або євхаристія, - з'їдання хліба та вина, які сприймаються як тіло й кров Христа. Причащаючись, вчить церква, віруючий приймає “подячну жертву” і “прилучається до божественного єства”. У деяких протестантських церквах і сектах (євангелістські християни-баптисти, адвентисти менноніти, п'ятидесятники та ін.) специфічною формою причастя є хлібопереломлення. На відміну від православ'я та католицизму вони вважають причастя не таїнством, а обрядом, який символізує духовну єдність віруючих у їхній вірі у друге пришествя Христа.

Першоджерелами таїнства причастя є ті самі стародавні вірування та обряди. Первісні люди вважали, що поїдання тотемної тварини надає їм її сили, властивостей. З появою землеробства хліб і вино почали вважатися кров'ю рослинницьких духів і божеств, до яких люди “причащалися”. З стародавніх релігій християни запозичили таїнство Причастя, пов'язавши його з вченням про викупну жертвову смерть Ісуса.

Миропомазання - передавання хрещеному “благодаті Святого Духу” змазуванням його ароматичною речовиною - миром.

Обряд змазування тіла оліїстими речовинами виник, звичайно, набагато раніше, ніж християнство. Люди вірили в магічні властивості речовин. Пізніше помазання здійснювалося, наприклад, в Індії, при хрещенні, на весіллях і похоронах. У Єгипті застосовували помазання при освяченні жреців, змазували голову при освяченні первосвященником згідно з обрядом іудаїзму.

Запозичивши з стародавніх релігій обряд миропомазання, християни оголосили його таїнством. У ранніх християнських церквах хрещення і миропомазання здійснювалося лише на Пасху. Таїнство миропомазання виконували, як правило, над немовлям.

Сповідь - спокутуючи власні гріхи священникові, віруючі сподівалися одержати через нього прощення від Бога. Джерела таїнства покаяння або сповіді - в первісних віруваннях про зло і гріх як “бісові сили”, котрі переслідують людину і яких можна позбутися, розповівши про свої гріхи іншим людям або промовляючи слова закляття. У християнстві сповідь спочатку була прилюдною, і лише наприкінці IX ст. замінена таємною, тобто сповіддю віруючого священнику, хоча в православ'ї тепер, поряд з таємною, існує і загальна сповідь.

У християнській релігійній обрядності *таїнство шлюбу* утвердилося порівняно пізно. Його ритуал склався лише у XVI ст. Згідно з твердженням православних і католицьких священників це таїнство освячує шлюбний союз “іменем Божим”, передає одружуваним “благодать одностайності” в народженні й вихованні дітей.

Священство — посвята у сан диякона, священника або єпископа. Рукоположений служитель культу після цього стає посередником між Богом і людиною.

Обряд священства існував і у дохристиянських релігіях, був запозичений християнами в період утвердження перших релігійних громад і посідав значне місце. Після проголошення християнства державною релігією розпочалося становлення церковної ієрархії - священновладдя церковних чинів зверху донизу. Католицька церква встановила свою, власну ієрархію за феодальним зразком. Те саме можна сказати і щодо православ'я. У протестантизмі священновладдя спрощене. Всі християнські релігії визнають божественне походження церковної ієрархії.

У християнстві священство здійснюється лише чоловіками і має три ступеня: диякон, пресвітер (священик), єпископ. Диякон - священнослужитель першого ступеня. Він бере участь у богослужінні, прислужує при таїнствах, але не має права робити це самостійно. Пресвітер (священик) може самостійно проводити богослужіння, обряди і шість таїнств із семи, визнаних у католицизмі й православ'ї, крім рукоположення. Єпископ - священнослужитель найвищої категорії, здійснює всі сім таїнств і має право висвячувати у сан диякона та пресвітера. Всі служителі культу наділені владою над віруючими.

Єлеосвячення або соборування - помазання хворого освяченою олією - елеєм. Згідно з вченням православної церкви, елеосвячення зцілює немочі духовні й тілесні - ті, які є наслідком гріхів. В православ'ї елеосвячення здійснюється над особами старше 7 років, які хворіють тілесними або душевними хворобами (відчай, скорбота тощо).

Таїнство елеосвячення в православній церкві спочатку здійснювалося сімома священиками. Вони запалювали свічки, читали сім молитов про одужання хворого, сім послань апостолів, сім віршів з Євангелія, потім сім раз змазували елеєм хворого. Тепер цей обряд здійснює один священик, але, як і раніше, збереглися сім прохань за хворого, сім молитов і т. п.

Церковні свята своїми назвами зобов'язані дванадцяти місяцям року і належать до так званих великих свят, які православна церква відзначає урочистими богослужіннями.

Свято *“Різдво Христове”* православна церква зараховує до числа своїх *“дванадесятих свят”*. Це одне з основних свят християнства. Своїм походженням воно зобов'язане євангельським оповідям про дивне народження Ісуса Христа - сина Божого і водночас людини.

Міф про народження Христа своїми джерелами сягає у первісні культові дії. У Стародавньому Єгипті, наприклад, 6 січня святкували день народження бога води, рослинності, володаря потойбічного світу Осіріса, а 25 грудня - день народження стародавнього іранського бога Митри. Утверджуючись в різних країнах, свято *“Різдво Христове”* вбирало в себе інші обряди і звичаї інших релігій, а також народних свят, набуваючи особливих рис, що не суперечили християнським догмам.

У Київську Русь свято прийшло разом з християнством у X ст. і злилося з зимовим старослов'янським святом - святками. Головне значення в догматичному змісті цього свята церква відводить вченню про народження

Ісуса Христа, який з'явився для того, щоб взяти на себе людські гріхи і вказати шлях до порятунку.

Хрещення Господнє. Це свято - одне з головних у християнстві. В писаннях, присвячених святу Хрещення, теологи зазначають, що воно було проголошене в пам'ять історичної події - хрещення Ісуса Христа в річці Йордан. Ця подія описується в Євангеліях.

Спочатку християнство, як ми зазначали, взагалі не знало обряду охрещення. Про це свідчить те, що в ранній християнській літературі немає жодних згадок про цей обряд. Він запозичений християнством із стародавніх культів. Окроплення водою існувало й багатьох дохристиянських релігіях. Одухотворяючи явища природи, наші далекі пращури одухотворяли й воду - важливе джерело життя людини. Вода вгамовувала спрагу, освіжала людину, землю, пасовища, забезпечувала родючість полів.

У дохристиянських культах важливого значення надавалося обряду "очищення" людини від будь-якої "скверни", "нечисті" за допомогою води. Згідно із стародавніми віруваннями вода мала очищувальну силу, вона очищала людей від нечистої сили злих духів, що могли зашкодити людині. Звідси й звичай окроплювати водою новонароджених.

Про здійснення хрещення вперше згадується в християнській літературі кінця I - початку II ст. Однак остаточно хрещення закріпилося лише у другій половині II ст. Тоді ж виникло і свято Хрещення, пов'язане з хрещенням Ісуса Христа в Йордані.

Свято Хрещення завжди було дуже урочистим. Головний його обряд - освячення води. Її святили в церкві та ополонках. До ополонки рушав хресний хід, в якому брали участь духовенство, місцева знать, віруючі, відправляли урочисті молебні. Освячення води в храмах та ополонках відбувається і в наші дні.

Свято Хрещення має і другу назву – "Богоявлення". Воно проголошене, за словами церковників, як вшанування дивних подій. Нібито під час хрещення Ісуса Христа в Йордані "Бог-Отець" засвідчував з неба, що це Його "Син улюблений", і "Бог-Дух-святий" зійшов на Христа у голубиноподібному вигляді.

Стрітення. Це свято присвячене представленню батьками Ісуса Христа свого немовляти Богові. Зустріч відбулася у єрусалимському храмі на сороковий день після народження Христа.

Впроваджуючи свято Стрітення, християнська церква намагалася відволікти народ від стародавніх культів. Римляни в лютому святкували "очищення" покаяння, дотримувалися посту, вважаючи, що перед початком весняних польових робіт необхідно "очиститися від гріхів" і нечистої сили відповідними жертвоприношеннями духам і богам.

Головний очисний обряд цього свята припадає на 2 лютого, коли люди на чолі з жрецькими, озброївшись факелами, виганяли з домівок злих духів зимових холодів і хвороб. Саме 2(15) лютого християнська церква і заснувала свято Стрітення Господнього, відрахувавши від Різдва Христо-

вого (25 грудня) 40 днів, необхідних для “очищення” Марії.

Прихильниками православ'я це свято тривалий час не визнавалося. Тільки поступово, шляхом утвердження релігійних уявлень, православна церква спромоглася надати Стрітенню значення свята очищення. Його почали урочисто святкувати, супроводжуючи обов'язковим в цей день хресним ходом. В Україні це свято утвердилось, головним чином, як церковне, у побуті воно посідало незначне місце. В народній свідомості Стрітення знаменувало кінець зими і початок весни. В народі говорили:

“На Стрітення сонце - на літо, а зима - на мороз”; “Зима з літом зустрічаються”.

Вхід Господній в Єрусалим. Це свято має дві назви: офіційно-церковну - Вхід Господній в Єрусалим і побутову - Вербна неділя.

Вербна неділя - це переддень так званого страсного тижня, який присвячується “згадкам про страждання Христа”. Свято безпосередньо приймає до Пасхи і не має постійної календарної дати. В православ'ї воно належить до “дванадесятих свят”. В основу свята покладено оповідку про вхід Ісуса Христа зі своїми учнями до Єрусалиму, куди він ішов на страждання і смерть. Похід супроводжувався творінням чудес. За день до входу в Єрусалим, у суботу, Ісус здійснив одне з найбільших див — оживив Лазаря, який був мертвим уже чотири дні, а в неділю в'їхав до Єрусалиму. Народ радісно зустрічав його, кидаючи перед Сином Божим пальмові гілки. Про появу Христа в єрусалимському храмі розповідає Євангеліє. В Україні ритуальне значення пальмових гілок перенесене на гілки верби, що розпускаються на цей час і, згідно з народним повір'ям, захищають від злих духів.

Вознесіння Господнє. Створена євангелістами земна біографія Ісуса Христа завершується описом сцени Вознесіння воскреслого після страти Сина Божого на небо. На честь цієї події християнська церква й встановила одне з своїх свят. Відзначається воно на сороковий день після Пасхи і тому постійної дати не має.

Грунтуючись на біблійних оповідках, християнські теологи запевняють, що воскресіння Христа відкриває праведникам шлях до неба, до воскресіння після смерті. У “Настольной книге священнослужителя” православної церкви записано: “Христос вознісся на небо, як первісток з мертвих, явивши у своїй Особі початок спокутуваної і відроджуваної ним людської природи”.

Але ще задовго до виникнення християнства міфи про вознесіння на небеса людей, героїв і богів були поширені серед багатьох народів. У дохристиянській міфології серед “вознесених на небеса” - грецький герой Геракл, засновник Риму Ромул, римський імператор Цезар і його наступник Август, індуїстський бог Крішна, фінікійський бог Адоніс, бог Митра, якого вшановували в Ірані, Середній Азії, Індії, та ін. Християнство запозичило ідею вознесіння з вірувань фінікійців, іудеїв та інших народів.

Впроваджене разом з християнством у Київській Русі це свято не мало значного поширення в побуті віруючих і довго залишалося суто релігійним, церковним святом.

Трійця, або П'ятидесятниця. Це свято, яке у православ'ї також належить до “дванадесятих”, встановлене в пам'ять чудесного явища: на п'ятдесятний день після воскресіння Христа на його учнів (апостолів) зійшов “Святий Дух” і вони заговорили різними мовами, хоча до того їх не знали.

Міфи при божественну Трійцю ще задовго до виникнення християнства існували у стародавніх вавілонян, єгиптян та інших народів, з вірувань яких християнство, яке формувалося, запозичило багато уявлень. Новозавітні оповіді про Трійцю з'явилися як наслідок необхідності пов'язати нову релігію з легендами Старого заповіту. Тому в новозавітних книгах Христос є сином староєврейського бога Ягве, виявом якого є Дух Святий, що уособлює єдиного Бога. В цьому знайшов своє фантастичне осмислення перехід від політеїзму до монотеїзму.

Пояснюючи походження Христа від іудейського бога Ягве, християнське духовенство запозичило й інші іудейські свята, серед них і П'ятидесятницю. Останнє виникло у стародавніх євреїв у зв'язку з переходом до землеробства і було присвячене завершенню жнив, які тривали “сім седмиць”, тобто сім тижнів.

Спочатку, в період багатобожжя, це свято кінця жнив мало своїм обрядовим призначенням жертвопринесення хліба нового врожаю місцевим польовим духам і божествам як подавцям врожаю та хазяям землі. Християнство надало “святкові седмиць”, або П'ятидесятниці, власного специфічного обґрунтування і змісту.

В Україні свято Трійці ще раз зазнало змін. Тут воно злилося з місцевим святом первісних слов'ян - семиком (інша назва “Зелені Свята”) - і запозичило у нього побутовий зміст. Стародавні слов'яни пов'язували семик із завершенням весняних робіт. Його мета - улещання духів рослинності у відповідальний період цвітіння і косіння трав та хлібів. У православ'ї свято Трійці пов'язане з поминанням душ померлих родичів (так звана поминальна субота).

Спас. В основу свята покладено євангельську легенду про чудесне перетворення Христа: наприкінці свого земного буття засновник християнства привів своїх учнів на гору і під час молитви “перетворився”; “вигляд обличчя його змінився”, “одяг його став білим, блискучим, а голос з неба підтвердив його божественне походження”.

Здвиження. Свято Здвиження Христа Господнього - одне з найважливіших свят, присвячених культу хреста - символу християнської віри. З хрестом церква пов'язує кілька міфічних подій. Про одну з них священики завжди згадують у святкових проповідях. За переказами, римський імператор Костянтин, який дозволив вільне сповідання християнства, ще будучи “язичником”, перед однією з найбільших своїх битв мав чудесне видіння: на небі немовби з'явився осяяний хрест з написом: “Ним перемагай!”.

Тієї ночі, за церковною легендою, імператорові з'явився уві сні сам “Син Божий” Ісус Христос і порадив взяти у битву прапор із зображенням хреста. Костянтин зробив все, як велів Христос. Крім того, він наказав своїм легіонерам намалювати знак хреста на щитах. У битві Костянтин одержав перемогу і, як запевняють церковні історики, з того часу увірував у чудодійну силу Хреста.

Богородичні свята. Окрім свят на честь Христа і божественної Трійці християнська церква встановила ряд свят на честь його матері - Богородиці. Це: Різдво Богородиці, Введення у храм, Благовіщення, Першої і Другої Пречистої, Покрови (перші чотири зараховують до “дванадесятих” свят) і багато свят на честь її “чудотворних” ікон.

У вшануванні діви Марії-Богородиці наявні сліди вшанування стародавніми народами богині землі.

На створення образу християнської Богородиці значний вплив справили уявлення стародавніх єгиптян про богиню Ісиду. У християнських творах Богородиця зображується у вигляді “цариці небесної”, крилатої небожительки, “оповитої в сонце”. На голові в неї - вінок з дванадцяти зірок. Давньоєгипетська богиня Ісида також зображувалася несеною царицею, вона також народила, за вченням стародавньої релігії, божественного сина - “спасителя” Гора. Подібна християнська Богородиця і до богині сирійців та фінікійців - Астарті. Стародавні народи вклонялися цим богиням, вважаючи їх божествами родючості землі, худоби, заступницями землеробства. Цими властивостями наділена й Богоматір християнства.

Міф про “непорочне зачаття” церква запозичила також із стародавніх, дохристиянських релігій. Згідно з релігійними міфами Стародавнього Сходу непорочно народжуються від непорочних матерів іранський Митра, індуїстський Будда, стародавньоіранський Заратустра. Саме ці міфи й лягли в основу створення християнської легенди про “непорочне зачаття” як самої діви Марії, так і Христа (православна церква догмат про непорочне зачаття Марії її матір'ю Анною не визнає).

Свято *Різдва Богородиці* (Друга Пречиста) церква пов'язує з давніми землеробськими осінніми святами на завершення збирання врожаю. В день свята служителі культу з особливим натхненням розповідають віруючим, що Божа матір є “великою праведницею”, помічницею і заступницею людей, покровителькою сільського господарства, що, “народивши Христа”, вона зробила перший крок до “вічного спасіння” людей. Свято *Введення в храм Богородиці*, згідно з ученням християнської церкви, пов'язане з передачею трирічної Марії на виховання до єрусалимського храму.

Благовіщення — свято, що має своїм змістом оповідь про одержання Марією повідомлення від архангела Гавріїла, що вона народить від “Святого Духа”. На Україні це свято пов'язувалося церквою з початком весняних польових робіт (“свячення” насіння тощо) і прикметами про майбутній врожай.

Свято *Першої Пречистої* церква відзначає як день пам'яті Богоматері. Багато в церковному тлумаченні цього свята нагадує стародавньосирійське сказання про смерть Кібели - богині родючості. На Україні свято Першої Пречистої злилося з стародавньо-слов'янським язичницьким святом збирання врожаю і принесення хліба та плодів у жертву духам за “сприяння” новому врожаю.

Великим святом православної церкви, присвяченим культу Богоматері, є свято *Покрови Богородиці*. Воно не пов'язане з “земним життям” діви Марії, а становлене в пам'ять чудесного явлення Богородиці, яке нібито відбулося 910 року у Влахернському храмі Богородиці в Константинополі. Під час нічного богослужіння юродивий Андрій, зарахований пізніше до святих бачив як Богоматір, котру обступили ангели, з'явилася у повітрі, помолилася про спасіння світу від бід і страждань і розпростерла над усіма свій покров у вигляді широкого тонкого серпанку.

Пасха (Великдень). Серед багатьох християнських релігійних свят особливе місце належить святу Пасхи. Святкування Пасхи встановлене першими християнами в пам'ять “страждань смерті і чудесного воскресіння” Ісуса Христа.

Православ'я в Україні складалося на протязі багатьох століть і є логічним продовженням київського християнства. Його специфіка у обрядово-культовій сфері, мистецькому оформленні церков, оригінальному трактуванні деяких канонів обумовила формування в ньому таких рис, як демократизм, соборноправність, народність, віротерпимість, гуманізм. Свій практичний вираз українське православ'я знайшло у русі за створення української автокефальної православної церкви та її визнання вселенським православ'ям.

5.5 Католицизм

Католицизм - один з трьох основних напрямів Християнства, що має ряд особливостей у віровченні, відправленні культу та організації. Сучасний католицизм поширений у країнах Європи, Північної та Південної Америки а також Африки, Азії і нараховує 1 млрд. 17 млн. 580 тис. віруючих. У питаннях віровчення католицизм має багато спільного з православ'ям: віра у два джерела віровчення (“Святе Письмо” і “Священний переказ”), Божественну Трійцю, рятівну силу церкви, наявність безсмертної душі, потойбічне життя тощо. Є загальні риси і в обрядовості. Але водночас віровчення та культ католицизму мають деякі відмінності. За поглядами католицьких богословів Дух Святий йде не тільки від Бога-Отця, а й від Бога-Сина (вчення про філіокве; з лат. Filioque – “і сина”). Поряд з раєм та пеклом католицизм визнає чистилище, де душа нібито знаходиться доти, поки її не відправлять до раю. Католицька церква вчить, що тривалість перебування у чистилищі залежить від молитов та пожертвувань родичів і друзів померлого. У католицизмі значнішою мірою, ніж у православ'ї, роз-

винуте шанування Богородиці. Католики вірять, начебто Марія, на відміну від усіх інших святих, вознеслася на небо не лише душею, а й тілом. Вчення про Марію необхідне церкві для поширення свого впливу серед жінок. Однією з головних відмінностей католицизму від інших напрямів у християнстві є вчення про зверхність римського папи (мається на увазі претензія бути керівником усіх християн) та догмат папської непогрішності у справах віри й моралі. Католицькому духовенству всіх рангів заборонено одружуватися.

Головним богослужінням у католицькій церкві є меса (літургія), яка до недавнього часу проводилася латинською мовою. Для посилення впливу на парафіян тепер дозволено користуватися національними мовами і вводити у літургію національні мелодії. Деякі відмінності є у формі проведення таїнств: хрещення проводиться не зануренням немовляти у купіль, а обливанням; на відміну від православних, католики причащаються тільки хлібом, випеченим з прісного тіста; миропомазання (конфірмація) здійснюється не над немовлям, а у 7-8-річному віці сповідь здійснюється перед особливою сповідальницею, де священник відгороджений від того, хто сповідається. Очолює католицьку церкву папа римський, який діє за допомогою особливої системи установ (її називають “римською курією”). Усі ці установи (секретаріати, конгрегації, трибунали, комісії) є за своєю сутністю особливого роду міністерствами, які керують різними галузями церковного життя (монастирі, релігійна освіта, церковні кадри, контроль за обрядами тощо). Усі найважливіші центральні органи управління церквою очолюють вищі католицькі ієрархи - кардинали.

Папська курія знаходиться у місті-державі Ватикані, світським главою якого (монархом) є папа. Протягом останніх 20-ти років католицьку церкву очолює папа Іоан Павло II (нар. в 1920 році). Обирається папа на конклаві (зборах) кардиналів довічно. Він вважається вікарієм Христа, вищим главою вселенської церкви, західним патріархом, примасом Італії, архієпископом Римської провінції, сувереном держави-міста Ватикан, розташованим у межах Риму. Незважаючи на свої карликові розміри (44 га), Ватикан має усі атрибути держави (збройні сили, тюрму, грошові та поштові знаки, герб, прапор, гімн).

Ватикану підпорядковані численні позацерковні політичні католицькі організації: партії, профспілки, об'єднання молоді, жінок, студентів, вчителів та ін. В цілому державний секретаріат Ватикану керує 34 міжнародними політичними позацерковними об'єднаннями. Католицька церква розпоряджається великою кількістю газет та журналів, під її контролем і керівництвом діє широка мережа установ народної освіти.

На території України послідовники католицизму з'явилися у XIII ст. В 1321 р. була заснована Київська дієцезія, у 1375 р. - Галицька, у 1427 - Володимиро-Волинська, пізніше - Кам'янець-Подільська і Херсонська. До початку XIX ст. католицизм в Україні існував безперешкодно. Однак потім царський уряд розпочав гоніння (було закрито багато костьолів, монасти-

рів, обмежена душпастирська діяльність). В радянський період з 1920 р. тиск на католицьку церкву посилювався і на кінець 30-х рр. в ній залишився діючим лише один костюл. У роки другої світової війни діяльність католицьких громад активізувалася, а у повоєнний період (особливо 50 - 60-ті рр.) знову розпочався наступ на церкву і на кінець 80-х рр. в Україні офіційно було зареєстровано близько 90 громад без жодної діючої ієрархії. В незалежній Україні католицька церква здобула умови для динамічного розвитку. Її духовним центром є Львівська архідієцезія. З 1992 р. в Україні працює перший Апостольський Нунцій (посол) архієпископ А. Франко. На сьогодні в державі діє понад 750 католицьких громад, що охоплюють всі області, 33 монастирі, 6 духовних навчальних закладів, зокрема Український римсько-католицький університет, працюють 12 періодичних видань та більше 400 служителів культу.

5.6 Протестантизм

Протестантизм (492 млн.) являє собою різновид християнства, що виник у XVI ст. і започаткував собою епоху Реформації. Оскільки віджилий феодальний устрій захищала католицька церква, то Реформація насамперед була спрямована проти католицької ієрархії. В результаті від папства відмежувалися деякі країни Західної та Північно-Західної Європи, де й виникли у XVI ст. незалежні від римської курії так звані протестантські церкви: лютеранська, реформатська, меннонітська, анабаптистська (в континентальній Європі), англіканська, пуританська, пресвітеріанська, конгрегаціоналістська (в Англії). Строкатість протестантизму віддзеркалювала інтереси соціальних і національних сил, які брали участь у буржуазних революціях.

Заперечуючи католицьку ієрархію, протестанти відкинули рішення церковних соборів, послання пап, тобто "святий переказ", а також культ Богородиці, святих, ікон. Оскільки протестанти поставили за основу не магічну релігійну дію (богослужіння), а внутрішню віру, то літургія була усунена, а молитовні будинки більшості протестантських церков (сект) мало відрізняються від звичайних будинків. Вони лише повинні мати великий зал для всієї громади. Із семи християнських таїнств, що практикуються в католицизмі та православ'ї, протестантизм залишив два - хрещення (дорослих) і причастя. До основних принципів протестантизму належать: спасіння особистою вірою, священство всіх віруючих, виключний авторитет Біблії. Подаючи характеристику деяких напрямів протестантизму, окреслимо їхнє становище, особливості віровчення і культу, регіон діяльності.

Методисти (26 млн.). Ця секта виникла на ґрунті англіканства, яке за своїм змістом є компромісом між католицизмом і протестантизмом. Повністю порвавши з Римом, усунувши католицьке "чистилище" і заборонивши продаж індульгенцій, знищивши ікони та мощі, а також прийнявши

протестантський принцип спасіння особистою вірою, методисти не прийняли другий принцип - священство всіх віруючих. Тут збережено ієрархічний устрій, підпорядкованість парафіян. З обрядів практикуються хрещення і причастя.

Методистська громада розподілена на "класи" по 12 чоловік. "Класи" об'єднуються в округи на чолі з суперінтендантами або єпископами. Щорічно проводяться конференції віруючих, які вважаються вищим органом для даного округу.

В Україні методисти з'явилися у 1-й пол. ХХ ст. Нині вони мають по всій Україні 8 громад.

Лютерани (43,5 млн.). Назва цієї течії протестантизму походить від прізвища його основоположника Лютера (1483—1546 рр.). Винила 1517р. в Німеччині. Основи віровчення викладені в "Книзі угоди" (1580 р.). З Біблії лютерани особливу увагу приділяють Новому Заповіту, а в ньому — Євангелію від Іоанна і посланням Павла. Особливостями культу є те, що ікони усунені, хоча релігійні картини, вівтарі, свічки, розп'яття і органна музика збережені. Богослужіння проводиться рідною мовою парафіян. Католицька меса відкинута. Перше місце посідає проповідь, пояснення тих чи інших пунктів віровчення. З таїнств визнаються, як звичайно, лише два - хрещення і причастя.

Оскільки шлюб не вважається таїнством, дозволяється розлучення і другий шлюб. Найбільш поважною причиною для розлучення лютерани, як і всі християни, насамперед вважають подружню невірність.

Лютерани визначили церкву як "конгрегацію святих, в якій Євангелія правильно сповідаються, а таїнства правильно здійснюються". Лютеранську громаду очолює виборна церковна рада і пастор.

З'явившись в Україні разом з німецькими переселенцями, лютеранство нараховує на сьогодні понад 50 громад. Його репрезентують такі церкви, як німецька, шведська і українська.

Баптисти — найпоширеніший різновид протестантизму, який нараховує понад 80 млн. послідовників у всьому світі. В Україні баптисти складають 80 % від загальної кількості членів протестантських церков. Баптизм виник 1609 р., коли керівник амстердамської групи конгрегаціоналістів Дж. Сміт (1550 – 1612 рр.) хрестився вдруге сам (обливанням) і хрестив вдруге своїх прихильників. Звідси й назва "баптисти" (з грецьк. Baptizo - "хрестити водою").

Визнаючи загальнохристиянські догмати (Символ Віри), баптисти, проте, заперечують роль церкви як посередниці між Богом і людьми, проповідують принцип "спасіння особистою вірою". На відміну від лютеран, баптисти хрестять дорослих: хрещення, мовляв, це початок навернення у віру.

Баптистський культ значно спрощений: не вшановуються ікони, хрест, святі. Богослужіння замінені молитовними зборами, які проводяться кілька разів на тиждень, але обов'язково у неділю і включають бесіду на релігійно-моральну тему, колективну молитву, співи релігійних пісень у

супроводі музичних інструментів. У першу неділю кожного місяця причащаються. Молитовні збори, на яких здійснюється обряд причастя, називаються "вечорами любові", а сам обряд - хлібопреломленням. Буханець спеціально випеченого хліба ламають на шматки і кладуть на піднос. Потім великі шматки ламають на дрібніші. У спільну чашу наливають розбавлене вино. Кожний член громади з'їдає шматочок хліба і запиває ковтком вина. Єдиний коровай - символ єдності громади. Після причастя всі цілуються один з одним, символ баптистського "братства у Христі".

Сенс життя баптист вбачає у тому, щоб врятувати власну душу від гріха і підготуватися до гідної зустрічі з Христом на тому світі, а також залучити до своєї віри принаймні хоч одну людину. Баптисти вперше в історії висунули (і підтримують) вимогу свободи совісті та відокремлення церкви від держави.

В Україну баптизм потрапив з Німеччини у середині XIX ст. В 1944 р. баптисти, євангельські християни створили церкву євангельських християн-баптистів (ЄХБ). В 1945 р. до неї приєдналася частина п'ятидесятників, а у 1963 р. - братські менноніти.

На початку 60-х років найактивніші члени розкололи церкву ЄХБ і створили власний керівний орган - так звану Раду церков ЄХБ. "Баптисти-розкольники", як прозвали це угруповання в середовищі віруючих, не визнавали законодавства про свободу совісті. Зараз в Україні діють близько 2 тис. громад ЄХБ. Вони утворили Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів (ВСОЄХБ), який опікується питаннями розвитку державності України, відродження духовної культури. Практична реалізація цих ідей здійснюється через євангелізаційну роботу серед населення, спорудження і реставрацію культових приміщень, розвиток своїх друкованих органів, навчальних закладів тощо.

Інші різновиди протестантизму, які існують в Україні, варто характеризувати у порівнянні з баптизмом, з якого вони вийшли.

Адвентизм (10,5 млн.) виник у середині XIX ст. в США, коли баптистський проповідник Уільям Міллер виступив з пророцтвом про друге пришествя Христа (з лат. *adventus* - пришествя). Він "вирахував", що ця подія станеться між 21 березня 1843 р. і 21 березня 1944р. Коли ж пророцтво не підтвердилося, прихильники У. Міллера не розгубилися і заявили, що "пришествя" відбулося, але невидиме, в "небесному храмі". Щодо пришествя Христа на землю, то, мовляв, воно буде скоро, але точних строків назвати неможливо.

Культ адвентистів мало чим відрізняється від баптистського. Тричотири рази на тиждень проводяться молитовні збори, їхня форма і зміст такі самі, що й у баптистів. Причащення проводиться один раз на квартал, хрестять тільки дорослих, заперечують безсмертя душі. За вченням адвентистів, під час "другого пришествя" Христа Бог воскресить як тіла, так і душі померлих, після чого піддасть їх суду. Грішники будуть знищені назавжди, а праведники існуватимуть вічно. "Друге пришествя" адвентисти ототожнюють з "світовою пожежею", яка пов'язується з термоядерною

війною, з "кінцем світу".

В Україні діють громади (близько 500) реформованого адвентизму - адвентисти сьомого дня (АСД), понад 40 тис. членів якого ведуть широку місіонерську роботу, працюють в лікарнях, сиротинцях, притулках для старих тощо.

П'ятидесятники вийшли з баптизму наприкінці XIX ст. у США (16 млн.). Назва секти походить від християнського свята П'ятидесятниці - на відзначення євангельської оповіді про зішестя Святого Духа на апостолів Ісуса Христа на п'ятидесятний день після його воскресіння.

На відміну від баптистів п'ятидесятники практикують не лише водне хрещення, а й "хрещення" Святим Духом. Вони вірять у можливість безпосереднього спілкування з Богом і одержання від нього так званих видимих дарів Святого Духа: здібності говорити іншими мовами (глоссолалія), пророцтва, зцілення.

Хрещення Святим Духом - специфічний обряд, коли учасники молитовних зборів доводять себе до стану колективного трансу. В Україні нараховується низка течій п'ятидесятництва, що об'єднані у майже 1 тис. громад. Найбільшу з них тривалий час очолює М. Мельник.

Свідки Єгови (6 млн.). Секта виникла наприкінці XIX ст. Засновник - Ч. Рассел (1852—1916 рр.), який 1872 р. створив гурток "дослідників Біблії". В 1884 р. зареєстрував "Біблійне і трактатне товариство вартової вежі". Вчення Рассела доповнив Д. Ругерфорд (1869-1942 рр.).

Змінивши кілька назв, секта врешті прийняла у 1931 р. назву "Свідки Єгови". Вважають себе християнами, але християнську догматику заперечують. Вірять в єдиного бога Єгову, готуються до "армагеддону" - кінця світу. В Україні перші громади з'явилися на поч. XX ст. У радянський період єговистів забороняли і переслідували. 1991 р. Свідки Єгови офіційно зареєстровані, кількість їх членів, що об'єднані у близько 600 громад, наближається до 60 тис.

Всі вищерозглянуті течії християнства своїм Святим Письмом вважають **Біблію**. Вона складається з двох основних частин - Старого та Нового Заповітів. Перша, давня частина Біблії - Старий Заповіт, як зазначалося, визнається також іудаїзмом.

Старозаповітна частина Біблії займає 4/5 усього тексту Біблії і відома у двох варіантах. Масоретський текст (Танах), прийнятий в іудаїзмі, написаний давньоєврейською. Він складається з трьох книг: П'ятикнижжя; Пророки і Писання. Головним є П'ятикнижжя (Буття, Вихід, Левіт, Числа і Повторення Закону). Тут йдеться про створення Богом світу і людини, про гріхопадіння Адама та Єви, всесвітній потоп, про заповіт, який заповідав Бог людям, та регламентацію життєдіяльності людини, що викладена у відомих десяти заповідях. Старий Заповіт, перекладений на грецьку мову (Септуагінта), містить 50 книг. До них ставлення християн різне: протестанти визнають 39 книг, православні - 11 книг вважають неканонічними, а католики - визнають їх другоканонічними.

ЛІТЕРАТУРА

- Гараджа В. И. Протестантизм. - М., 1971.
- Гордиенко Н.С. Современная православная церковь. - Л., 1986.
- Григулевич І. Р. Папство. Століття XX. -К., 1988.
- Григулевич И. Р. Инквизиция. - М., 1985.
- Губман Б. Л. Современная католическая философия: человек й история. - М., 1988.
- Дарманський П. Ф. Книга Откровения // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т.21.
- Енгельс Ф. Селянська війна в Німеччині // Там само. - Т.7.
- Жизнь Будды, индийского Учителя Жизни. Пять лекций по буддизму. - Самара, 1998.
- Ислам в истории народов Востока. - М., 1981
- Ислам. Религия. Общество. Государство. - М., 1984.
- Ислам: Краткий справочник. -М., 1986.
- Калинин Ю. А. Модернизм русского православия. -К., 1988.
- Каниткар В. П., Оуэн К. У. Индуизм. - М., 1999.
- Косидовский З. Библейские сказания. -М., 1968.
- Кривелев Й. А. Библия: историко-критический анализ. -М., 1983.
- Лаоцзы. Обрести себя в Даою - М., 1999.
- Мень А. История религии. Вторая книга. Пути христианства. - М., 1991.
- Рижский М. И. История переводов Библии в России. -Новосибирск, 1978.
- Рижский М. И. Библейские пророки й библейские пророчества. - М., 1978.
- Токарев С. А. Религия в истории народов мира. - М., 1982.

6 НЕТРАДИЦІЙНІ РЕЛІГІЇ

6.1 Сутність нетрадиційних релігій та їх класифікація

Протягом третього тисячоліття нові ознаки відродження релігійного життя виявилися не тільки в зверненні до ортодоксального віровчення, відновленні усталених релігійних традицій. Часто серед них виявляються електичні вчення, які становлять строкату суміш елементів традиційних релігій а також окультизму, спіритизму, теософії.

З історії релігій добре відомо, що численні течії і напрями, які протистоять ортодоксальній церкві, - явище не таке вже й рідкісне. Їх виникнення - результат глибинних процесів в суспільстві. Становлення нових релігійних течій, об'єднань характерне і для сучасної релігії. Саме до таких течій належать релігії Нового віку, які набули поширення на перших порах в США та країнах Західної Європи. На даний момент вони наявні і в Україні.

Уже пройшов той час, коли розповсюдження неокультів викликало жах, паніку у більшості громадськості. Стало зрозумілим, що нетрадиційні релігії входять складовою частиною до суспільно-культурного життя, а тому потребують глибокого вивчення з усіх сторін. Щодо позначення цього явища, то вживають багато термінів: "неорелігії", "неокульти", "нетрадиційні вірування", "новітні релігійні рухи", "псевдорелігії", "релігії Нового віку", "позаконфесійні об'єднання" і т.п.

Нетрадиційні релігії мають і свої особливості. Найбільш суттєвим для них є те, що вони не обмежені рамками однієї релігії, певною мірою спрямовані на міжрелігійний синтез. Ця тенденція дуже стійка для другої половини ХХ ст.

Нетрадиційні релігії виділяють головне, спільне, загальне у всіх релігіях, не зупиняючись на відмінностях, роблять ставку на те єдине, що об'єднує всіх - визнання існування надприродного і зв'язку з ним людини.

Неорелігії в своїй більшості не цікавлять догматичні докази істинності якоїсь релігійної системи. Вони визнають істинність всіх релігій, існування і месійну роль всіх пророків, але свою вважають найбільш підходящою для даної епохи. Нетрадиційні релігії не вимагають відмовитися чи зруйнувати вже існуючі системи чи погляди. Вони побудовані, як правило, не на принципах негативізму, на принципі доповнюваності. Для них характерне особливе ставлення до засновника релігії. Йому поклоняються, його вшановують, вважаючи божим посланником. Часто навіть створюється певний культ вчителя /гуру/.

Уявлення про Бога не персоніфікуються. Він трактується як Абсолютний розум, як Духовна сутність, як об'єктивний закон.

Для неорелігій характерний універсалізм і синтетизм. Вони поєднують в собі елементи не тільки багатьох релігій, але використовують широко нові наукові досягнення, сучасну філософію, астрологію, окультизм. До нових культів входять люди освічені, з високим інтелектуальним рівнем.

Неорухи є постійно відкритими для нових ідей та вчень. Особливо нетрадиційні релігії приваблюють молодь. Часто молоді люди не можуть знайти своє місце у житті. Звідси намагання віднайти нові духовні орієнтири. Ними і стають неокульти.

Умовно нові релігії поділяють на три групи:

- культу, що виникли на запозичених християнських ідеях і пропонують власний шлях до спасіння (Церква об'єднання (уніфікації), "діти Бога", Місцева церква тощо);
- культу, що виникли на основі східних вірувань (рух "Харе Крішна", віра Багаї, "Місія божественного світла" тощо);
- культу, що практикують медитації, духовні вправи, психічні сеанси (Церква сайєнтології, товариство трансцендентальної медитації та ін.).

6.2 Характеристика основних нетрадиційних релігій

Серед нетрадиційних культів на Заході найбільш поширеним і могутнім є братство індуїстської спрямованості "Міжнародне товариство свідомості Крішні", або рух Харе Крішна. Це один із численних східних культів.

Рух Харе Крішна заснований в 1966 році в Нью-Йорку вихідцем з Індії Абхай Ширам Де (1896-1977 рр.). Він народився в Калькутті, вивчав у місцевому університеті англійську мову, філософію й економіку. Потім працював у хімічній промисловості, займався торгівлею. В 1954 році він залишив дружину і п'ятьох дітей, став монахом і присвятив себе служінню Крішні. Під чернечим ім'ям Бхактиведента Свами Прабхунада в 1966 р. прибув до США. Протиставивши свої погляди західним цінностям і способу життя, він здобув дуже багато прихильників серед молодих американців середнього класу.

Віровчення і культ руху Харе Крішна ґрунтується на індуїзмі і буддизмі. Послідовник вчення "Свідомості Крішні" повинен наслідувати: 1) чотири принципи духовного розвитку (не вживати в їжу мяса, риби, яєць, не вживати дурманних речовин, не грати в азартні ігри, не вступати в статеві відносини поза шлюбом, а в шлюбі - лише для зачаття дитини); 2) систематично читати "Бхагавад-Гіту"; 3) вживати лише вегетаріанську їжу; 4) жертвувати плоди своєї діяльності Крішні; спілкуватися переважно з одновірцями. Святим письмом кришнаїтів є "Вхагавад-Гіта" ("Пісня богів") та "Бхагавата Пурана" - частина великого індійського епосу "Махабхарата". Культ у кришнаїтів зводиться до бхакті-йоги - спасіння через любов і відданість богові Крішні. Спеціальне поклоніння Крішні ввів у ХУ-ХУІ ст. гуру (вчитель) Чайтанья, який твердив, що необхідно багаторазово повторювати ім'я Бога для того, щоб він надав спасіння. Тоді було впроваджено мантру, що складалася з повторення в різному порядку трьох слів: "Харе", "Крішна", "Рама". Цю мантру кришнаїт повинен щоденно повторювати як мінімум 1728 разів, на що потрібно близько шести з половиною годин.

Відлік ведеться за допомогою ритуальних чоток (108 зерен перебираються 16 раз). Багаторазове повторення мантри нібито приводить людину до екстазу, що вважається звільненням від тіла і поринанням у чистий дух. Крішнаїт повинен постійно виговорювати, співати священне ім'я Бога. Свій дім він повинен перетворити в дім Крішни, мати в ньому зображення Крішни, освячене духовним вчителем, постійно молитися йому всією сім'єю. Послідовник вчення "свідомості Крішни" повинен відмовитися від усіх світських інтересів, суспільних обов'язків, він постійно має роздумувати про бога Крішну, від двох до шести разів на добу виконувати обряд аратрика (вітання Господа). Прихильники Крішни дотримуються певних свят і постів. Три найважливіші свята - Дні явлення Крішни, Радхи і Прабхупаді, їхні статуї, одягнені в шовк і прикрашені коштовностями, поміщають у храмах, їм поклоняються, доглядають за ними.

В Україні громади кришнаїтів зареєстровано в державних органах згідно з Законом України "Про свободу совісті та релігійні організації".

Церква об'єднання (уніфікації) - одна з найвпливовіших серед сучасних нових культів. Заснована преподобним Сан М'ян Муном (корейським проповідником) 1954 року як "Товариство святого Духа з об'єднання світового християнства".

За легендою Муна, йому у великодну неділю 1936 року явився сам Ісус Христос, який признався, що місія, яку він взяв на себе близько 2000 років тому, не вдалася, і Мун повинен її завершити.

Теологія Муна зосереджена на вченні про трьох Адамів і трьох Єв. Перша пара їх була створена Богом, щоб вони породили досконале людство. Але Єва вчинила перелюб із сатаною (Люцифером) і приречла людський рід на довгі страждання. Другим Адамом був Ісус Христос, який не виконав своєї божественної місії. Третій Адам має принести людям спасіння, тому що він є "Господь другого пришествя". Завдяки витлумаченню текстів Біблії й футурології Мун зробив висновок, що "Господь другого пришествя" народився в Кореї 1920 року (Сам Мун народився тоді ж). Оскільки Мун безгрішний, то разом зі своєю дружиною він складає справжню сім'ю. Тільки вступивши до неї, людина може врятуватися. А справжні батьки і родичі є представниками гріховного світу. Є у вченні Муна особливість, що пояснює його привабливість для молодих людей. Усю теологію об'єднаної церкви проймає особливий інтерес до суто інтимних стосунків біблійних персонажів, до проблеми "чистоти крові". Послідовники релігійного вчення Муна досить активно проводять місіонерську діяльність. Пропагуючи прийдешність месії вони намагаються залучити якомога більше людей у свої громади, використовуючи при цьому багатолюдні лекції, коли на слухачів цілеспрямовано діють повторення, монотонність і ритм.

Віруючі дотримуються догмату, за яким спасіння можна досягти власними зусиллями людини, заслугами її перед громадою, оскільки новий месія виноситиме свої рішення на суді згідно зі ставленням людей до церкви Муна. У комунах послідовників вчення Муна заборонено вживати алкоголь,

тютюн, наркотики, заохочується одноманітність в одязі (уніформа), скромність у побуті, а також практикується суворе дотримання розпорядку дня. Віруючі зобов'язані постійно працювати, щоб дістати матеріальні засоби для об'єднання людей всіх віросповідань у єдину божественну сім'ю.

Громади Церкви об'єднання (уніфікації) активно діють на теренах України, намагаючись залучити якомога більше прихильників.

Бахаїзм - релігія послідовників Баха-Ілли, ім'я якого перекладається як "Слава Господа". Виникнувши 1844 році в Ірані, ця релігія сьогодні об'єднує до п'яти мільйонів послідовників у 166 країнах світу.

Головний догмат віровчення Багаї - принцип "світової єдності людства", що нібито є останньою стадією соціального розвитку людства на його шляху до зрілості.

Послідовники віри Багаї шанують усі релігії світу, а їхніх засновників вважають божественними посланцями. За переконаннями прихильників віри Багаї, їхній учитель є останнім за часом пророком Бога на землі і його місця – реалізувати єдність релігій світу. Віра, вчить він, є найперший фактор миру і дійсного прогресу людства. Між нею і наукою існує гармонія, істинна віра і істинна наука не суперечать одна одній. Тому, за Баха-Іллою, істинна цивілізація стане можливою лише тоді, коли людство усвідомить необхідність як релігії, так і науки. Баха-Ілла учить, що тіло людини повинно підпорядковуватися її душі. Найвища радість людини в духовному, а не фізичному задоволенні. З основних положень віровчення впливають і моральні принципи бахаїзму. Вони вимагають від віруючого справ, а не слів, Баха-Ілла не сприймає аскетизму і дозволяє людині використовувати всі життєві блага, які надані Богом. Віруючим заборонено вживати алкоголь і наркотики, мати позашлюбні зв'язки, вдаватися до азартних ігор, жебрацтва, крадіжок, жорстоко поводитися з тваринами, зловити, сповідати гріхи та обдурювати людей.

Серед послідовників віри Багаї відсутні професійні служителі культу, оскільки кожному необхідно бути вчителем своєї релігії та поширювати вчення. Для цього всі повинні бути освіченими і набувати знання тих наук, ремесел і мистецтв, які можуть принести користь людям і покращити їхнє життя на Землі.

Верховним і центральним органом управління міжнародної організації віри Багаї є Всесвітній дім справедливості. З 1968 року існує одинадцять Континентальних колегій радників (по одній у Європі та Австралії, по три в Африці, Північній і Південній Америці), які співпрацюють з Національними духовними радами, що обираються на національних з'їздах під час свята Різван. Національна духовна рада організації віри Багаї існує і в Україні. Місцем її перебування є Київ.

До нових релігій, що практикують медитації, духовні вправи, психічні сеанси, належить Церква сайєнтології. Слово "сайєнтологія" в перекладі української мовою означає "науковчення". Засновник Церкви сайєнтології Л.В. Хаббард народився в 1911 році в американському штаті Небрас-

ка. Брав участь у другій світовій війні, після демобілізації почав займатися літературною діяльністю. На одній із лекцій в Нью-Йорку в 1949 році він заявив: "Смішно писати, одержуючи пенс за слово, коли хтось дійсно хоче заробити мільйон доларів, то кращий шлях - заснувати нову релігію".

Десь через рік було опубліковано книгу Л.В. Хаббарда "Діанетика: наука про душевне здоров'я". В ній роз'яснювалося, що "діанетика володіє психотерапевтичною технікою, за допомогою якої можуть бути вилікувані всі неорганічні захворювання мозку і всі психотерапевтичні хвороби. Одночасно з виходом цієї книги Хаббард зумів організувати широку мережу психотерапевтичних сеансів, обіцяючи докорінне поліпшення і удосконалення духовних здібностей людини.

Через чотири роки у Вашингтоні з'являється Основоположна церква, створена послідовниками Хаббарда. Згідно з теорією Хаббарда можна відкрити єдину причину психозів, неврозів, насильств і розладу в соціальному житті. Причина полягає у невмінні управляти роботою власного мозку, незрозумінні його "божественної сутності". Кожна подія в житті індивіда, за Хаббардом, нібито вкладається в мозаїчну структуру головного мозку. Неприємні події, невдачі, страхи тощо не вписуються повністю в цю структуру, випадають з неї і з-під влади індивіда, але опісля виявляються у формі ірраціональної поведінки, що не відповідає ситуації. Лікування передбачає встановлення таких подій, їх локалізацію шляхом виявлення "електропсихометра" або "Е-вимірювача" Хаббарда, їхніх відбитків "енграм" - і, нарешті, нормалізацію розумової діяльності, емоцій, волі.

Хаббард і його послідовники відтворюють розроблену З. Фрейдом теорію психоаналізу в спрощеній формі. Йдеться про розуміння несвідомого, про душевні травми, про причини неврозів, про вплив дитячих переживань на психіку дорослої людини. Головне полягає в тому, що використовується схема сеансів психотерапії З.Фрейда, вишукування причин неврозу, виведення колишнього досвіду на рівень свідомого, терапія словом.

В 1955 році Хаббард проголосив себе пророком вчення про "тетана", особливого духа, який після смерті людини переселяється до іншого тіла, і про "тета", духовну першооснову руху і розвитку неживої матерії. Енграми почали після цього вважатися не просто психічними травмами, набутими у буденному земному житті, а душевними рубцями, надбаннями за всі минулі втілення "тетана". Тим самим "Е-вимірювач" набув нового значення не як скромний інструмент врятування одноразового людського існування, а як єдиний спосіб ліквідації у всьому Всесвіті болючих наслідків коловороту "тетанів".

Як твердять керівники Церкви сайєнтології сама людина без допомоги даної церкви не здатна ні зрозуміти джерело "енгарм", ні позбавитися їх. Вони отруюють її душевне здоров'я. Віруючих запрошують особисто випробувати цілющу дію Церкви сайєнтології. Від людини, що прилучилася до її лікувальних програм, не вимагають розриву із своєю колишньою вірою, інші релігійні течії, як правило, не піддаються критиці. Віротерпи-

мість пояснюється місіонерськими міркуваннями. Віровчення, догмати не відіграють в сайєнтологічній церкві вирішальної ролі, це лише вихідний пункт для атаки на людську свідомість, для якої застосовується витончена психотехніка.

Щось подібне до сайєнтології лягло в основу руху фанатичних послідовників "Білого братства", або так званого вчення "Юсмалос", що передбачає Божественну програму фохатизації Землі (фохата - світлова енергія Кванта). Автор-конструктор цього - киянин Юрій Кривоногов, він же предок Юоан Свамі, твердить, що це наука про світло, про устрій світу, всієї системи світобудови, про любов Гоподню, про Перетворення і фохатизацію людства. Вчення включає уявлення про Верховну Особу Бога, новий часовий виток, у який входить планета Земля, перетворення землян, розкриття Закону Вічності, мікроструктуру аури людини, діагностику стану душі і тіла тощо. Для обернених у віру Кривоногова людей сучасне суспільство взагалі не існує, бо, за настановою їхнього "пророка", складається лише з "хулителів-безбожників", які тільки й думають, щоб швидше знищити найсвітліше божество Юсмаліан-Марію Деві Христос.

До нетрадиційних релігій відноситься РУН Віра - Рідна Українська Національна Віра, яка є реформованою дохристиянського вірою України-Руси. Перше обґрунтування цього віровчення було зроблене у працях професора В. Шаяна - вихідця з України, який емігрував до Канади. У цьому релігійному русі в середині 60-х років сформувалася група на чолі з Л. Силенком. Вони створили ОСІДУ –РУН Віри - Об'єднання Синів і Дочок України РУН Віри, осередки якого виникли у США, Канаді, Австралії, Англії, Німеччині, а тепер і в Україні. Нині за кордоном налічується близько 40 громад прихильників РУН Віри. Центр ОСІДУ РУН Віри знаходиться поблизу Нью-Йорка.

На думку одного з проповідників цієї віри, РУН Віра - це самобутня віра у безсмертя українського народу, сучасна духовна наука українського розуміння Бога, Віри, Моралі, Волі, Єдності, Любові.

Космологічні погляди РУН Віри ґрунтуються на тому, що світ вічний, Дажбог його не створював, але він є сталим завдяки таким якостям Дажбога, як Яв (матеріальна основа), Нав (духовна основа) і Прав (основа законів, правил матеріального і духовного життя). Ці три основи світу є головним символом РУН Віри і зображені у вигляді тризуба в обрамленні Сонця.

Прихильники РУН Віри не визнають многобожжя (політеїзм) і обстоюють монотеїзм - вірують в єдиного і Всюдисущого Господа Дажбога. Їхнім святим письмом є "Мага Віра", існує катехізис РУН Віри "Навчання. Пісні. Молитви". У "Мага Вірі" сформульовані так звані Святі Заповіді (їх сімнадцять), які повинні виконуватися віруючими беззастережно. Серед них такі: розумій і люби Бога порідному, не вшановуй чужоземних понять Бога; виховуй дітей у дусі Рідної Віри; вшановуй свята Рідної Віри; шануй духовність своїх предків; самовдосконалюй Розум, Душу і Тіло; вір у себе; люби родичів своїх тощо.

Прихильники РУН Віри дотримуються обрядів, пов'язаних з культом Сонця, культом землі та культом предків. Важливу роль в обрядах РУН Віри відіграють молитви і пісні.

Серед новітніх релігійних культів, що зараз набули поширення, певний інтерес викликають, особливо серед молоді, окультизм, або окультові релігії. Слово "окультний" означає "таємний", тому всім окультним релігіям властива таємна, секретна для широкого загалу природа вірувань і ритуалів.

Особливу зацікавленість серед вірувань окультизму викликає культ сатанізму. **Сатанізм** - це наслідок обоження диявола, образ якого створено релігіями іудаїзму та християнства. Послідовники сатани - сатаністи вважають, що перебувають з ним у зв'язку (в буквальному чи символічному значенні). Вони визнають, що звертаються за допомогою до могутності самого сатани. Одні з них вважають сатану реальною, духовною істотою, наділеною розумом, волею і почуттями. Інші сатаністи розглядають сатану лише як символ темних сил природи, що їх людина, маючи певні навички, може використати у власних цілях.

У 60-х рр. у США виникла церква сатани, яку заснував Антон Лавей. Він же написав "Біблію сатани". Послідовники церкви вважають сатану символом сили, яка дозволяє досягти влади та успіху. Сатанізм є спотворенням християнства, його зворотним боком (наприклад, Сатана є князь світу цього, він протиставлює Богові та вимагає, щоб демони і люди йому поклонялися). Вони гадають, що сила християнського Бога убиває, а сила сатани зростає. Ісус Христос зображається ними як талановитий містифікатор, що обманув людей, обіцяючи їм спасіння в обмін на покірність.

Тим, хто вступає до громади сатаністів, пропонують звільнитися від вини і комплексу неповноцінності, користуватися усіма радощами й насолодою життя.

Члени таких громад збираються щотижня чи щомісяця на "служби" (збори) найчастіше в кількості 13 осіб, надаючи перевагу темряві, тому збори починаються опівночі, їх роботою керує "князь темряви".

Під час зборів проводяться ритуальні поклоніння сатані, каяття за добрі справи, трапези, молитви тощо. За трапезою настає "чорна меса" з певним ритуалом. Вона відкривається загальним колективним паплюженням Бога, потім настає "богохульна служба", в якій використовуються різноманітні релігійні предмети: чорні рясни, свята вода (розбавлена сечею), чорні свічки (виготовляють інколи з людського жиру), перевернуті розп'яття тощо.

Використовується також молитовник, переплетений інколи в людську шкіру нехрещеного малюка.

Служба проводиться у спеціально підготовлених приміщеннях із жертovníком, укритим чорною тканиною і чорними стінами, на яких розміщено зображення диявола. Особливого значення сатаністи надають знущанню над хрестом та іншими символами християнства. Зібрання супро-

водиться найчастіше гнівом і люттю, мстивими закликами на адресу своїх ворогів, насамперед християн. Буває, що під час таких "чорних мес" скоюються тяжкі злочини (вбивство людини чи дитини як жертвоприношення сатані).

Важливим моментом сатаниських культів є залучення й посвячення нових прихильників. Воно передбачає укладення договору з сатаною. Договір цей може бути усний чи письмовий, але підписаний власною кров'ю вступаючого. "Новонавернений" до сил зла проходить "хрещення" (здійснюють сумішшю з води, солі та сірки) і отримує нове ім'я. Ставлять знак сатани на прихованій від сторонніх частині тіла.

Култ сатани ґрунтується на природних інстинктах людини, виховує в неї помсту, заздрість, агресивність, шкідливо впливає на духовний розвиток особи. Часто сатаністи вчиняють тяжкі злочини. Через це култ сатани заборонено в багатьох країнах світу.

Окрім культу сатанізму, існує ще ряд окультних вірувань: астрологія, спіритуалізм, кабала тощо.

Аналіз нетрадиційної релігійності дозволяє спрогнозувати можливі явища і процеси в середовищі на найближчу перспективу.

В найближчі роки релігійний інноваційний процес буде продовжуватися. З боку модерних релігійних утворень слід чекати активного пошуку форм взаємовідносин з державою, громадськістю, традиційними церквами.

ЛІТЕРАТУРА

- Арестов В.М., Щудрик І.О. Нетрадиційні релігії: суть і спрямування. – К., 1990.
- Гуревич П.С. Нетрадиционные религии на Западе и религиозные культы. – М., 1986.
- Релігієзнавство. (За ред. М.С. Рибачука). – К., 1997.
- Савіна І. Будь радістю для засмучених... Віра бахаї. (Людина і світ. – 1994, – № 7.)
- Силенко Л. Переоцінка духовних вартостей. – К., 1992, – № 3.
- Хетчер І., Мартин Д. Нова релігія. – Спб., 1995.

6.3 Методичні рекомендації до семінарського заняття з теми "Нетрадиційні релігії"

Семінарське заняття на дану тему доцільно проводити за методикою: змагання між групами за найкращого оратора (доповідча).

Група ділиться на 2 команди. Для кожної команди видаються зразки тем виступів і література для підготовки виступів ораторів.

Кожна команда виділяє чотирьох ораторів та незалежного експерта, який фіксує на дошці всіх виступаючих. Викладач розповідає про деякі аспекти ораторської майстерності.

Після виступів доповідачі виділяють найкращий, який отримує додаткові бали.

Орієнтовні критерії оцінки доповідача (оратора)

Глибоке знання матеріалу	Ораторська майстерність	Вміння володіти аудиторією	Відповіді на запитання з теми виступу
1-10 бал.	1-5 бал.	1-5 бал.	2 бал – 1 запитання

7 РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В УКРАЇНІ СЬОГОДНІ

Завдяки певній нормалізації державно-церковних стосунків, створенню реальної бази для функціонування релігійних організацій, загальній демократизації українського суспільства відбувається бурхливий процес відродження релігійно-церковного життя. За роки існування незалежної України динаміка зростання релігійних організацій така:

Роки											
1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Кількість релігійних організацій											
10810	12992	14334	15468	16666	17610	18482	19600	21134	21693	22250	25405

На сьогодні Україна - багатоконфесійна держава, де офіційно (на 1.01.02 р.) діє 25 405 релігійних організацій, які представляють 105 церков, конфесій, напрямків і течій. Найпомітнішими серед них є: Українська православна церква (УПЦ), Українська православна церква - Київський патріархат (УПЦ - КП), Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), Українська греко - католицька церква (УГКЦ), Римо-католицька церква (РКЦ), євангельські християни-баптисти (ЄХБ), адвентисти сьомого дня (АСД), свідки Єгови, а також мусульманська, реформатська та іудаїстська церкви, що становлять 97,2% всієї релігійної мережі України.

На початку 2002 року 52,4% всіх релігійних громад України є православними (12 843 громади), 26,9% належать до протестантських церков і союзів (6 579), 13,5% (3 317) - до УГКЦ, 3,3% (807) - до Римо-католицької церкви. Причому в західному регіоні на 10 тис. населення припадає 10,3 релігійних громад, у південно-західному - 2,8; у центральному - 4,5.

Найбільш суттєві зміни серед трьох православних юрисдикцій упродовж останніх 9 років сталися в мережі релігійних організацій Української православної церкви, кількість громад якої зросла на 3574 одиниці і становить на січень 2001 року 9 047 парафій, або 70,4% православних громад України. Вчетверо (до 122) зросла в УПЦ кількість монастирів, з 2 до 15 духовних навчальних закладів, з 27 до 36 - єпархіальних управлінь.

У складі Української православної церкви - Київський патріархат сьогодні діють патріархія, 30 єпархіальних управлінь, 22 монастирі, 18 місій, 10 братств та 16 духовних навчальних закладів. Богослужіння у 2 781 парафії проводять 2 182 священнослужителя. Працює 748 недільних шкіл. Діяльність церкви висвітлюють 18 періодичних видань.

Інституційна мережа Української автокефальної православної церкви складається з патріархії, 11 єпархіальних управлінь, 6 духовних закладів, 1 монастиря, 1 братства, 6 місій та 1015 парафій віруючих.

Досить широко представлені в Україні церкви протестантського напрямку. Вони об'єднують 4 712 релігійних громад, в тому числі: євангель-

ські християни-баптисти - 1871; християни віри євангельської (п'ятидесятники) - 1282; свідки Єгови - 514; адвентисти сьомого дня - 676; реформатські церкви - 100; лютерани - 45.

Найбільш поширені баптистські громади в Чернівецькій (108), Київській (101), Вінницькій (94) та Хмельницькій (89) областях, п'ятидесятницькі - в Рівненській (158), Волинській (100) та Тернопільській (62); єгови́стські - в Закарпатській (227), Львівській (65) та Івано-Франківській (52); адвентистські - в Чернівецькій (70), Вінницькій (55), Черкаській та Хмельницькій (по 2) областях. Громади реформатської церкви діють лише в Закарпатті.

В протестантських церквах є необхідні управлінські структури, в тому числі республіканські, духовні церкви, що діють на підставі зареєстрованого в установленому законом порядку статуту. Тут панує спокійна діловитість: зміцнюється матеріальна база релігійної діяльності, ведеться релігійно-просвітницька, морально-виховна, місіонерська робота, підтримуються тісні зв'язки з братніми церквами інших держав, регулярно завозяться з-за кордону релігійна література, медикаменти, одяг, продовольчі товари, які розподіляються по лікарнях, будинках сиріт, серед людей похилого віку, інших малозахищених верств населення.

Значно зросла в Україні кількість мусульманських громад (281). Проте єдиної церковної структури ця конфесія не набула. На сьогодні офіційно діють 3 зареєстровані самостійні центри: у Києві, Донецьку та Криму.

3 центри керують діяльністю 102 іудейських громад. Це, зокрема, Об'єднання іудейських релігійних організацій (головний рабин Я. Блайх) та Об'єднання релігійних громад іудейського віровизнання (президент Н. Дубинський).

Останнім часом в Україні знайшли повне поширення релігійні організації так званих нетрадиційних культів. Серед них: громади харизматичного напрямку (113), Церкви повного Євангелія (191), РУН Віри (42), Товариства свідомості Крішні (32), Новоапостольської церкви (53), Церкви Ісуса Христа святих останніх днів (мормонів) (47) та буддистських дацанів (30). Крім того, в Україні діють понад 200 малочисельних об'єднань віруючих 46 релігійних напрямів, течій і тлумачень.

У власності або ж у користуванні релігійних громад знаходяться 10 752 культові споруди. Крім того вони мають 280 монастирів, 94 місії, 23 братства, 94 духовних навчальних заклади, 4 529 недільних шкіл та пунктів катехізації, 173 періодичних видання. Релігійні потреби віруючих задовольняють 19 312 священнослужителів, серед яких 483 іноземці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Людина і світ. – 2002. - № 1.
2. Релігійна панорама. - 2002. - № 1.

7.1 Релігійна ситуація на Вінниччині*

(станом на 1 січня 2001 року)

Вінниччина вважається областю із значним рівнем релігійних людей. У нас діє 1421 релігійна організація 42-х конфесій. Причому, 935 релігійних організацій сповідують православ'я.

Активізувалися сьогодні релігійні течії, які на території Вінниччини існують уже давно. Це зокрема, римо-католицька, яка діє на Вінниччині 500 років (нараховує 118 зареєстрованих громад), іудеї - 500 років (6 громад), баптисти - 100 років (мають 112 громад), адвентисти (57 громад), п'ятидесятники (39 громад).

Приблизно 70% з існуючих на Вінниччині релігійних течій складають протестантські церкви, які з'явилися в останні сім років. Серед них багато нових американських протестантських п'ятидесятницько-харизматичного толку ("Пілігрім", "Нове покоління", "Церква воскреслого Христа" і т.п.), протестантсько-раціоналістичних (лютерани, молокани), окультно-східних ("Шрі Чин Моя", теософсько-окультні секти, медитативні). Збільшується кількість прихильників Рідної Української Віри, Вінниця навіть стала центром собору РУН Віри.

З'явилося і багато сект тоталітарного характеру, які мають аналогічний до "Білого братства" вплив на своїх членів. Тобто, потрапляючи в які, людина опиняється в тотальній залежності від лідера і організації, ізолюється від суспільства, сім'ї, губить зв'язок з культурою і духовністю своєї країни. Серед них південнокорейська секта "Церква об'єднання Муна", яка маскується під назвою "Федерація сімей", "Жінки в боротьбі за мир" і т. п. Американські секти "Церква Христа" (ЦХ), Свідки Ієгови, Діанетика (саєнтологія), індуїстська секта "Свідомості Крішні", секта "Святих останніх днів (мормони)", "АуМ Сінрікьо" та інші.

В області діють 18 монастирів, з них 8 жіночих, 7 чоловічих, а 2 чоловічих та 1 жіночий монастир - не зареєстровані. Є і 15 періодичних релігійних видань з невеликим тиражем.

Цікавить наша область і проповідників та місіонерів - тільки минулого року їх приїжджало 250 чоловік з 20 країн світу.

І все-таки в області є 700 сіл, у яких ще немає ніяких релігійних організацій.

*Дані наведені із звіту Уповноваженого у справах релігії на Вінниччині.

7.2 Релігійні організації в Україні¹

станом на 1 січня 2002 року

	громад ²	монастирів, місій	навчальних закладів ³	священно- служителів	неділь- них шкіл	культових споруд
Українська православна церква	9423/ 92	131 3727 ченців і черниць 3 місії	15 1806/2360 слухачів	7995 з них 9 іноземців	3076	8305 будується 930
Українська православна церква Київський патріархат	3010/ 40	28 131 чернець і черниця 22 місії	15 1177/404 слухачі	2443 з них 1 іноземець	823	2115 будується 267
Українська автокефальна православна церква	1052/ 3	3 6 місій	8 205/80 слухачів	653	244	697 будується 97
Українська греко-католицька церква	3289/ 47	84 1123 ченці і черниці 9 місій	13 1166/340 слухачів	1944 з них 53 іноземці	735	2665 будується 305
Римо-католицька церква	818/ 9	66 436 ченців і черниць 31 місія	6 322/171 слухач	450 з них 285 іноземців	471	751 будується 57
Всеукраїнський союз об'єднань євангелістських християн-баптистів	2113/ 81	74 місії	42 3849/ 2078 слухачів	2851 з них 18 іноземців	1148	1474 будується 166
Інші об'єднання євангелістських християн-баптистів та євангелістських християн	269/ 39	16 місій	3 88/112 слухачів	402 з них 28 іноземців	141	125 будується 13
Всеукраїнський союз християн віри євангелістської (п'ятидесятників)	1131/ 122	47 місій	13 691/59 слухачів	1737 з них 11 іноземців	741	787 будується 107
Інші п'ятидесятницькі громади	466/ 114	13 місій	5 365/150 слухачів	678 з них 17 іноземців	268	165 будується 13
Церква повного Євангелія (харизматична)	286/ 5	5 місій	3 236/560 слухачів	358 з них 6 іноземців	121	65 будується 1

	громад ²	монастирів, місій	навчальних закладів ³	священно- служителів	неділь- них шкіл	культових споруд
Інші харизматич- ні громади	355/ 56	7 місій	4 722/2 слухачі	575 з них 4 іноземці	203	125 будується 4
Адвентисти сьомого дня ⁴	857/ 49	2 місії	3 180/563 слухачі	1145 з них 6 іноземців	537	501 будується 105
Свідки Єгови	488/ 299			1752 з них 72 іноземці	146	255 будується 31
Закарпатська реформатська церква	104/ 1			58 з них 4 іноземці	80	97
Лютерани	67/ 1		1 20 слухачів	51 з них 10 іноземців	26	30 будується 2
Інші протестант- ські громади та центри ⁵	211/ 42	3 місії	3 190/15 слухачів	278 з них 44 іноземців	56	37 будується 3
Старообрядці ⁶	61/ 12	2 монастирі 9 ченців		39 з них 5 іноземців	9	56 будується 3
Вірменська апостольська церква	17/1			9 з них 3 іноземці	1	12 будується 4
Церква Ісуса Христа святих останніх днів (мормони)	32/ 27			263 з них 95 іноземців	39	19 будується 5
Іудейські громади	221/ 1	2 місії	5 88 слухачів	110 з них 46 іноземців	78	100 будується 1
Мусульмани	386/ 30		5 383/80 слухачів	404 з них 25 іноземців	64	166 будується 18
Товариство свідомості Крішни	31/ 9		1 47 слухачів	39	8	14 будується 2
Громади інших східних релігій ⁷	46/ 21	1 12 ченців		58	2	17 будується 1

	громад ²	монастирів, місій	навчальних закладів ³	священно- служителів	неділь- них шкіл	культових споруд
Язичницькі громади ⁸	64/ 4		1 20 слухачів	63	11	5
Громади інших віровизнань ⁹	122/ 25	2 місії	1 -/26 слухачів	154 з них 10 іноземців	29	51 будується 1
Загалом по Україні	24919/ 1130	317 5438 ченців і черниць 242 місії	147 11554/7000 слухачів	24 509 з них 752 іноземців	9 057	18 634 будується 2 136

¹Релігійними організаціями Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” визначає також центри, яких на початку 2002 року було 52, управління – єпархії, дієцезії (196), братства (69).

²У числівнику вказано громади, статuti яких зареєстровано у встановленому законом порядку, у знаменнику – громади, які діють без реєстрації своїх статутів, що дозволено українським законодавством.

³У знаменнику – слухачі заочної форми навчання.

⁴ У т.ч.: Уніонна конференція Церкви адвентистів сьомого дня (839/26). Церква адвентистів сьомого дня реформаційного руху (17/23), незалежна громада АСД (1).

⁵У т.ч.: Новоапостольська церква (50/1), Пресвітеріанська церква (35/1), методи-сти (12/1), меноніти (3), Англіканська церква (2), Армія спасіння (7/1), Християни субо-тнього дня (10/26), Шведська євангелічно-лютеранська церква (1), Чеська євангельська церква (2), Українська євангелічно-лютеранська церква (3) та інші позаденомінаційні протестантські громади.

⁶У т.ч.: Руська православна старообрядницька церква Білокринської згоди (50/9), Руська православна старообрядницька церква без попівської згоди (9/3), Руська древнє православна церква новозибківської згоди (2).

⁷У т.ч.: вайшнавська громада (1), прихильники Шрі Чин Моя (-/2), буд-дисти (34/4), даосисти (2), “Віра світла” (1), Рух Драхма Кальки (-/1), тантристи – Пач-ма Веда (1), послідовники Сатъя Саї Баби (-/1), рух Сант Мат (-/2), Махаріші (-/1), Са-ходжа йога (7/10).

⁸У т.ч.: громади Рідної Української Національної Віри (36/2), громади Священ-ної Ради об’єднання синів і дочок України рідної української віри (11), Собор Рідної української віри (7), незалежні громади Рідної віри (2/1), Давньослов’янські грома-ди (3/1), громади українських язичників (4), Слов’янський ведичний рух “Хора–Хорс”(1).

⁹У т.ч.: Російська вільна православна церква (закордонна) – 9 громад, Російська істинно-православна церква (31/1), апокаліпсисти (3/3), інокентіївні (-/1), Богородична церква (7/6), молокани (4), назаряни (8/5), громади месіанського іудаїзму (13), іудео-християни (14), Вірмено-католицька церква (2), караїми (9), кримчаки (1), дослідники Святого Письма (5), Церква Нового Єрусалима (2), Віра Багаї (12), Зоресвітнє христи-янство – вільна релігія (1), “Наука Розуму” (3/1), Святославна церква (1), Церква Останнього Заповіту – вісаріонівці (1/3), Біле Братство (-/2), Церква нового християнс-тва (1) а також незалежні громади.

8 КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ І ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СВОБОДИ СОВІСТІ В У КРАЇНІ

8.1 Концептуальне визначення свободи совісті

Поняття свободи совісті є складним за змістом, тому визначально розглянемо його як філософсько-етичну категорію. Совість - це здатність особи здійснювати моральний самоконтроль і нести відповідальність за свої погляди і вчинки перед людьми, вдаватися до самооцінки таких вчинків. Свобода - це усвідомлена необхідність та дії людини відповідно до цієї необхідності. Свобода - це також можливість і здатність робити вибір згідно зі своїми переконаннями, обумовлювати свої вчинки світоглядними уявленнями, що сформовані за власним бажанням.

Отже, свобода совісті в широкому розумінні - це можливість і здатність людини робити власний вибір, нести відповідальність за вчинки й думки згідно зі своєю совістю. Вона є складником духовної свободи людини.

Оскільки впродовж тривалого часу в історії культури світоглядні, особливо моральні, проблеми розв'язувалися за допомогою релігії та церкви, яка встановлювала свої принципи та критерії світогляду й моралі, то поняття свободи совісті було зосереджено на питаннях визнання чи невикнання авторитету релігії щодо світоглядних і моральних проблем.

З огляду на це склалося більш вузьке розуміння свободи совісті як незалежності людини у визначенні свого ставлення до проблем світогляду та релігії зокрема. Таке розуміння свободи совісті обумовлено тривалим історичним пануванням у суспільстві ідеології релігії. Подібне знаходимо також у вимогах тих діячів культури, які намагалися звільнити совість людини від релігійного диктату й догматизму, позаяк вона була єдиним світоглядом людей, далеким від досконалості, безперечно, заснованим на сумнівних, спотворених визначальних ідеалах

У своїй еволюції свобода совісті пройшла складний шлях ідеологічних вимог, близьких за змістом, але відмінних за обсягом здійснення прав людини на свободу вибору у ставленні до релігії. Це вимоги свободи віротерпимості й віросповідання.

Віротерпимість - це визнання права людини сповідувати поряд із державною релігією інші віровчення за суттєвого обмеження здійснення їх у суспільстві. Віротерпимість - це терпиме ставлення до існування, окремо від офіційної релігії, інших віросповідань, визнання за іновірцями певних громадянських прав і, зокрема, права приватно чи публічно відправляти релігійні культи. Права прихильників інших віровчень установлювалися здебільшого відповідними актами.

Свобода віросповідання - це право людини вибирати і сповідувати будь-яку релігію, їхня рівність перед законом, а також рівні можливості користування політичними і громадянськими правами. Свобода віросповідання також регламентувалася правовими актами держави.

8.2 Здійснення свободи совісті в історії

Витоки свободи совісті, як і її еволюція, - це підсумок боротьби прогресивних діячів культури минулого за права людей на свободу думки, переконань, совісті, що взагалі придушувались панівною ідеологією, тобто релігією.

Уперше в історії культури проблема свободи совісті, думки й переконань постала в Античну епоху. Це було обумовлено тим, що на той час релігія панувала в суспільстві, і кожний громадянин був зобов'язаний виконувати загальнодержавні культи. Ухилення від цього вважалося злочином, критика та осміювання богів каралися смертю. Тому в цих умовах було зроблено перші намагання звільнитися від релігійного диктату, від страху перед богами (скажімо, як це зробили Демокрит, Геракліт, Епікур, Лукрецій Кар та ін.).

Становлення вільнодумства, інакомислення дещо сповільнилося в епоху середньовіччя через особливе становище церкви в суспільстві. Епоха середньовіччя - це період релігійного гніту, тотального панування церкви. Тому-то боротьба за звільнення свідомості від релігійних догм тоді набирала форм скептицизму, єресі, антиклерикалізму.

Епоха Відродження принесла послаблення духовного гніту релігії. Обумовлено це було подальшим розвитком суспільства, науки, культури, мистецтва, філософії, на основі яких було піддано критиці релігію, схоластику, ідеологічні доктрини церкви та ін. Епоха Відродження по-іншому поставила проблему свободи як свободи розуму. Цю позицію яскраво висловив М. Монтень (XVI ст.). Він сформулював концепцію *свободи віротерпимості*, передумовою якої повинна бути свобода всіх релігій, всіх переконань і взагалі всякої думки.

Проблеми свободи совісті, переконань, звільнення розуму від пут релігійних стереотипів католицизму (тобто звільнення науки від опіки церкви) і навіть свободи релігій особливо загострились у період буржуазних революцій і Реформації. Це було обумовлено тим, що буржуазія вперше в історії людства висунула гасло "Свобода, рівність, братерство" як вищу цінність людства; у свою чергу розвиток промисловості та науки теж вимагав послаблення опіки церкви. Врешті, боротьба протестантизму з католицизмом під час Реформації втілювала в життя ідею віротерпимості, тобто визнання не тільки суспільством, а й державою права на свободу існування інших віровчень.

Отже, економічний та духовний розвиток суспільства привів до необхідності свободи віросповідання, совісті, переконань. Упродовж XVI - ХУІІІ ст. ці вимоги було концептуально обґрунтовано буржуазними ідеологами. Водночас вони не лише довели необхідність визнати поряд з офіційною і неофіційну релігію (тобто протестантські церкви), а й висунули вимогу звільнення совісті, переконань, світогляду людини від панівної в суспільстві релігії, права окремої людини міняти релігію відповідно до своїх переконань і совісті.

Перші кроки у вирішенні проблеми свободи совісті за нового часу зробили утопісти. Для Т. Мера свобода совісті асоціювалася з релігійною свободою. Кожному громадянину в "Утопії" дозволялося належати до тієї релігії, яка йому подобалась. В "Утопії" навіть каралося смертю чи рабством розпалювання релігійного фанатизму, збуджування смуту в народі, насильства та зневаги до іновірців. Утопісти вимагали визнати право кожної людини сповідувати будь-яку релігію та міняти її згідно зі своїми переконаннями, право дотримуватися поглядів відповідно до голосу совісті.

Новий етап у розвитку концептуального підходу до проблеми свободи совісті обґрунтували буржуазні ідеологи Б. Спіноза, Д. Локк, П. Бейль та ін. Так, Б. Спіноза основу всякої свободи вбачав у досягненні розумом істинного знання. "Держава найбільш вільна тоді, коли закони її ґрунтуються на здоровому глузді..." - казав автор. За доктриною Б. Спінози, держава має допустити існування свободи переконань, а релігійна віра - це справа совісті кожного громадянина. Що ж до релігії та церковних організацій, то держава повинна підпорядкувати їх суспільному інтересові, тобто злагоді й миру, моральному самовдосконаленню населення.

Доктрина свободи совісті Д. Локка зводилася до того, що держава і релігія, маючи окремішні сфери інтересів, не повинні втручатись у справи одна одної. "Свобода совісті є природним правом кожної людини... і нікого не повинні примушувати в питаннях релігії законом чи силою". Держава має дозволяти існування свободи віросповідань, релігії - це справа совісті кожного громадянина. Церкву, на думку Д. Локка, слід відокремити від держави. Одним із перших позитивних наслідків боротьби за свободу віросповідання було прийняття 1689 р. в Англії Закону про віротерпимість. Це був перший в історії правовий акт, що врегулював відносини між державою і церквою, а також між державною церквою (англіканською) та іншими релігійними конфесіями, які виникли під час Реформації. Головним у цьому Законі було нормативне встановлення віротерпимості. Акт від 1689 р. узаконив порядок відправлення обрядів протестантами (за винятком унітаріїв, які не визнавали Святої Трійці, - анабаптистів, соцініан та ін.), хоч і залишив окремі обмеження для прихильників неангліканської віри у здійсненні соціально-політичних прав. А втім Закон не поширювався і на віруючих католиків, тому вони залишилися в Англії небажаною церквою.

У XVIII ст., з появою буржуазних держав, ідеї віротерпимості, свободи віросповідання знайшли відображення у перших конституційних законодавствах. Так, ст. 10 Декларації прав людини і громадянина, затвердженої Національними зборами Франції 26.XIII 1789 р., наголошувала: "Нікого не можна турбувати за його думки, навіть релігійні, якщо їх вияв не порушує суспільного порядку, встановленого законом".

У "Статтях про релігійну свободу у Вірджинії" (автор Т. Джефферсон) наголошувалося, що "всі люди мають право вільно сповідувати чи обстоювати з допомогою доказів свої погляди у питаннях релігії, і це ні в якому разі не зменшує, не розширює і не зачіпає яких-небудь громадянсь-

ких прав людей". У 1791 р. до Конституції США було включено доповнення (поправка 1), яка наголошувала: "Конгрес не повинен видавати законів, що встановлювали б яку-небудь релігію чи забороняли її вільне сповідання..."

Отже, протягом століть у суспільній свідомості склалися більш-менш конкретні уявлення про свободу совісті, а конституційні акти нових держав затвердили ці ідеологеми у відповідних нормах права.

Узагальнюючи існуючі вимоги до свободи совісті в історичному процесі, необхідно з'ясувати зміст цілісної концепції свободи совісті, що потім була викладена у конституціях зарубіжних країн. Головні постулати цієї концепції такі:

- держава надає дозвіл на існування різноманітних релігій та віровчень, забороняючи водночас такі обряди й культи, що принижують людську гідність;
- громадянам надано право сповідувати будь-яку релігію, входити чи виходити з релігійних громад, безперешкодно створювати нові релігійні течії чи конфесії на визначених умовах;
- забороняється змушувати громадян до участі в релігійних актах, ритуалах чи обрядах;
- громадянам надано рівні права в суспільстві незалежно від їхнього віросповідання;
- права громадян на віросповідання захищаються державою від намагань обмеження їх з боку інших організацій;
- держава гарантує рівні права перед законом усім релігійним конфесіям;
- церква відокремлюється від держави, школа - від церкви.

Власне, зарубіжні держави забезпечують право громадян на свободу совісті як на свободу віросповідання. Але в такому концептуальному підході помітним є певне обмеження прав людей, які не сповідують жодної релігії та за переконаннями є невіруючими, тобто атеїстами. Безперечно, захищаючи їхнє право на свободу переконань, світогляду, слід було б надавати їм також можливість сповідувати чи пропагувати свої переконання. Але цього якраз і немає в нормативних документах сучасних зарубіжних країн.

Цей негативний момент у розумінні свободи совісті потім намагалися подолати різноманітні політичні партії, які виступали з критикою капіталістичних порядків, висували пропозиції щодо перетворення соціально-політичного життя на інших засадах (зокрема комуністичні рухи). Тому в тих країнах, де до влади доступалися комуністичні партії, склався інший підхід до вирішення свободи совісті в суспільстві. Поряд із правом на свободу віросповідань було також надано права атеїстам на пропаганду їхніх переконань, що знайшло відображення в політичних маніфестах і програмах, а також закріплено у відповідних правових документах.

8.3 Трактування свободи совісті в конституціях України та її законодавчих актах

Назва документа	Для віруючих	Для невіруючих	Примітка (висновок)
Конституція УРСР 1919 р. Конституція УРСР 1924 р.	• Право сповідувати будь-яку релігію; • Право вести релігійну пропаганду	• Право не сповідувати ніякої релігії; • Право вести антирелігійну пропаганду	Віруючі і невіруючі користуються рівними можливостями
Законодавство про релігійні культи	• Право сповідувати будь-яку релігію; • Свобода релігійних переконань	• Право не сповідувати ніякої релігії; • Право вести антирелігійну пропаганду	Віруючим надається свобода переконань, а не дії (пропаганди)
Конституція 1937 р.	• Право сповідувати релігії; • Право відправляти релігійні культи	• Право не сповідувати релігії; • Право вести антирелігійну пропаганду	1. Зникає слово “будь-яку” релігію; 2. Дозволяється відправлення релігійних культів, а не релігійної пропаганди
Конституція 1978 р.	• Право сповідувати будь-яку релігію; • Право відправляти релігійні культи	• Право не сповідувати ніякої релігії; • Право вести антирелігійну пропаганду	Повернуто право сповідувати будь-яку релігію, але зберігається заборона пропаганди релігії
Конституція України 28 червня 1996 р.	• Право сповідувати будь-яку релігію; • Відкрито виражати і вільно поширювати релігійні переконання	• Право не сповідувати ніякої релігії; • Право вільно поширювати атеїстичні переконання	Віруючі і невіруючі мають рівні права

8.4 Методичні рекомендації до семінарського заняття з теми “Законодавче закріплення свободи совісті в Україні”

Бувши формою суспільної свідомості, релігія тісно пов'язана з правом. Цей зв'язок існує як на рівні релігійних і правових нормативних систем, так і на рівні формування загальнодержавної волі та її закріплення в системі законодавства, що регулює діяльність церкви (релігійних організацій) в суспільстві. Саме тому дана тема набуває подальшої актуалізації за умов демократизації суспільно-політичного процесу в Україні, пов'язана з практичними питаннями встановлення міжрелігійної злагоди, толерантних взаємин між всіма релігійними конфесіями, що діють в Україні, паритетності між релігійними і вільнодумними ідеями. Тому на семінарському занятті пропонуються до розгляду такі питання:

1. Поняття свободи совісті як конституційно-правової категорії. Головні принципи свободи совісті.
2. Конституційні гарантії і правове регулювання свободи совісті в Україні.
3. Особливості українського закону про свободу совісті та релігійні організації.

1. Поняття свободи совісті як конституційно-правової категорії
В сучасному суспільствознавстві, релігієзнавчій і юридичній літературі досить актуальною є проблема свободи совісті, яка має теоретичний і практичний аспекти. Зміст категорії "свободи совісті" - це вільне визначення людиною своєї світоглядної позиції, в тому числі і відношення до релігії.

Свобода совісті є одним із конкретних проявів свободи людини в суспільстві. Вона виступає важливим світоглядним, етичним і правовим принципом. У цьому значенні свобода совісті є однією з загальнолюдських соціальних і духовних цінностей.

ГОЛОВНІ ПРИНЦИПИ СВОБОДИ СОВІСТІ

Право сповідувати будь-яку релігію	Право не сповідувати ніякої релігії	Право кожного проводити релігійну пропаганду	Право кожного проводити атеїстичну пропаганду
Рівні права громадян не- залежно від їх ставлення до релігії	Рівноправ'я всіх релігій перед законом	Невтручання церкви в політику держави	Невтручання держави у внутрішні справи церкви

2. Конституційні гарантії і правове регулювання свободи совісті в Україні

З часу створення конституцій в Україні права і свободи громадян у тому чи іншому обсязі знаходили своє відображення в їхньому змісті.

Якщо розглянути трактування свободи совісті в Конституціях України, що були прийняті у радянський період (див. табл. п.8.3), то можна відзначити, що у першій Конституції УРСР (1919 р.) забезпечувалися всі основні принципи свободи совісті: право сповідувати будь-яку релігію і свобода релігійної пропаганди; право не сповідувати ніякої релігії і право вести антирелігійну пропаганду. В останній Конституції УРСР (1978 р.) забезпечувалась свобода релігійних сповідань, але заборонялась релігійна пропаганда. Саме в цей період в нашій країні з'явилися "в'язні совісті" - віруючі, що були засуджені за пропаганду релігії.

Зовсім інший зміст свободи совісті гарантує Конституція України в умовах відбудови державної незалежності.

Конституція незалежної Української держави, виголошуючи основні права людини, гідність і цінність особистості, рівність великих і малих націй, насамперед гарантує розвиток релігійної самобутності національних меншин користуватися досягненнями своєї культури, сповідувати свою релігію та відправляти релігійні обряди, брати участь у релігійному житті без втручання чи дискримінації у будь-якій формі.

Враховуючи, що сучасні релігії є насамперед світоглядом певної частини населення, ідеологічним вченням, пов'язаним із думкою та словом, стаття 34 Конституції України гарантує кожному громадянину "право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань". Власне, це гарантія вираження не лише релігійних, а й атеїстичних (антирелігійних) поглядів і переконань, які є важливою рисою наукового світогляду.

Взагалі свободу переконань, віросповідань, світогляду гарантує безпосередньо стаття 35 Конституції України. В ній наголошується, що кожен громадянин нашої держави "має право на свободу світогляду і віросповідання". Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноосібно чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність (культову і позакультову).

Отже, конституційно-правовий інститут свободи совісті за своєю сутністю та структурою цілком адекватний змістові статті 3 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" від 23 квітня 1991 р.

Методичні рекомендації

При вивченні законодавчого закріплення свободи совісті в Україні семінарське заняття доцільно провести за методикою рольової гри "відкритий урок". Із групи студентів обирається "викладач", який розподіляє завдання між студентами і проводить заняття. Викладач виконує роль методиста-експерта. Кожен із студентів отримує завдання зробити коментар і розкрити зміст 1-2 статей Закону "Про свободу совісті та релігійні організації" від 23 квітня 1991 р. Методист-експерт задає питання кожному виступаючому. Якщо відповідь на питання буде правильною, а всі положення статті, що розглядається, будуть розкриті в повному об'ємі, виступаючий отримує 15 балів. В кінці заняття студенти оцінюють роботу обраного "викладача".

Орієнтовні критерії оцінювання студентів (семінарське заняття за методикою "відкритого уроку")

Знання навчально-програмного матеріалу та змістовне його викладання	Відповідь на запитання	Доповнення з теми семінару	Запитання до відповідаючого	Участь у дискусії з проблем семінарського заняття
1-10 балів	1-5 балів	1-5 балів	1-3 бали	1-5 балів

Критерії оцінювання діяльності ведучого семінар

Активна участь в процесі проведення семінарського заняття	Ерудиція та додаткові знання з теми семінару	Розподіл матеріалу, що вивчається між студентами	Педагогічний хист
1-10 балів	1-5 балів	1-5 балів	1-5 балів

9 ПРАВОВІ АКТИ ПРО СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ

9.1 Міжнародні правові акти

*Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти
(ГК ЮНЕСКУ, 14 грудня 1960 року) (витяг)*

Стаття 1

1. У цій конвенції термін "дискримінація" охоплює будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи переваги за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інакше переконань, національного чи соціального походження, економічного стану чи порушення рівності ставлення в галузі освіти...

Стаття 2

Не розглядаються як дискримінація під кутом зору статті 1 цієї Конвенції, якщо вони допускаються в окремих державах, такі положення:

б) створення чи збереження різних систем освіти або навчальних закладів за мотивами релігійного чи мовного характеру, які дають освіту, що відповідає виборів батьків або законних опікунів учнів, у тих випадках, коли включення в ці системи або вступ до цих закладів є добровільним і якщо освіта, яку вони дають, відповідає нормам, визначеним чи затвердженим компетентними органами освіти, зокрема щодо освіти того ж самого ступеня.

Стаття 5

б) Батьки і, у відповідних випадках, законні опікуни повинні мати можливість, по-перше, в рамках, визначених законодавством кожної держави, вільно посилати своїх дітей не в державні, а в інші навчальні заклади, що відповідають мінімальним вимогам, установленим або затвердженим компетентними органами освіти, і, по-друге, забезпечувати релігійне та моральне виховання дітей відповідно до їх власних переконань; нікому, зокрема й жодній групі осіб, взятих у цілому, не слід нав'язувати релігійного виховання, що несумісне з їхніми переконаннями.

*Міжнародний пакт про громадські та політичні права
(ГА ООН, 16 грудня 1966 року) (витяг)*

Стаття 18

1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті й релігії. Це право означає свободу мати чи приймати релігію або переконання як одноосібно, так і спільно з іншими публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів і вчень.

2. Ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір.

3. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, що встановлені законом і є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав і свобод інших.

4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках - законних опікунів, забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань.

Стаття 27

У тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншини, особам, які належать до таких меншин, на може бути відмовлено у праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватись рідною мовою.

Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігій або переконань

(Резолюція 36/55 Генеральної Асамблеї ООН 25 листопада 1981 року)

Генеральна Асамблея,

беручи до уваги, що, відповідно до одного з основних принципів Статуту ООН, гідність і рівність властиві кожній людині та що всі країни - члени зобов'язались чинити спільні та самостійні дії у співдружності з ООН для сприйняття і заохочення загальної поваги і дотримання прав людини та основних свобод для всіх, без будь-якої різниці щодо раси, статі, мови чи релігії,

беручи до уваги, що в Загальній декларації прав людини та в Міжнародному пакті про права людини проголошуються принципи недискримінації та рівності перед законом і право на свободу думки, совісті, релігії або переконань,

беручи до уваги, що нехтування та порушення прав людини і основних свобод, зокрема права на свободу думки, совісті, релігії або переконань будь-якого виду, є прямо чи побічно причиною війн і тяжких страждань людства, особливо коли вони служать засобом іноземного втручання у внутрішні справи інших держав і ведуть до розпалення ненависті між народами і державами,

беручи до уваги, що релігія або переконання є для кожного, хто їх дотримується, одним із основних елементів його розуміння життя і що свободу релігії чи переконань належить повністю дотримувати й гарантувати,

вважаючи важливим сприяння розумінню терпимості й поваги в питаннях свободи релігії або переконань і домагатися неприпустимості використання релігії чи переконань з метою, несумісною із Статутом, іншими відповідними документами ООН та з метою і принципами чинної Декларації,

будучи переконаною в тому, що свобода релігії чи переконання має також сприяти досягненню мети загального миру, соціальної справедливості й дружби між народами, ліквідації ідеологій та практики колоніалізму і расової дискримінації,

відзначаючи із задоволенням прийняття декількох і набрання чинності деяких конвенцій, під егідою ООН та спеціалізованих закладів, про ліквідацію різноманітних форм дискримінації,

будучи занепокоєною виявами нетерпимості й наявністю дискримінації у питаннях релігії або переконань, які ще мають місце в окремих районах світу,

сповнена рішучості вжити всіх необхідних заходів для швидкої ліквідації такої нетерпимості в усіх формах і проявах та запобігти дискримінації на основі релігії або переконань і боротися з нею,

проголошує нинішню Декларацію про ліквідацію всіх форм нетерпимості й дискримінації на основі релігії або переконань:

Стаття 1

1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті й релігії. Це право включає свободу мати релігію чи переконання будь-якого виду на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та висловлювати переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень.

2. Ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу мати релігію або переконання на свій вибір.

3. Свобода сповідувати релігію або висловлювати переконання підлягає лише обмеженням, що встановлені законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав і свобод інших осіб.

Стаття 2

1. Ніхто не повинен зазнавати дискримінації на основі релігії або переконань з боку будь-якої держави, установ, групи осіб чи окремих осіб.

2. Згідно з метою чинної Декларації висловлювання "нетерпимість і дискримінація на основі релігії або переконань" означає будь-яку відмінність, виняток, обмеження чи надання переваги, засноване на релігії або переконаннях, і має метою чи наслідком знищення або приниження визнання, користування чи здійснення на основі рівності прав людини і основних свобод.

Стаття 3

Дискримінація людей на основі релігій або переконань є образою гідності людської особи та запереченням принципів Статуту ООН і засуджується як порушення прав людини та основних свобод, проголошених у Загальній декларації прав людини і конкретно викладених у міжнародних

пактах про права людини та як перешкода для дружніх і мирних відносин між державами.

Стаття 4

1. Всі держави повинні вживати ефективних заходів для попередження та ліквідації дискримінації на основі релігії або переконань у визнанні, здійсненні та реалізації прав людини і основних свобод у всіх сферах суспільного, економічного, політичного, соціального та культурного життя.

2. Усі держави докладуть максимум зусиль для прийняття чи скасування законодавства, коли це необхідно, для заборони будь-якої подібної дискримінації, або також для вжиття всіх належних заходів боротьби проти нетерпимості на основі релігії або інших переконань у цій сфері.

Стаття 5

1. Батьки або, у відповідних випадках, законні опікуни дитини мають право визначити спосіб життя в межах сім'ї згідно зі своєю релігією чи переконаннями, а також виходячи з морального виховання, яке, на їх думку, повинна отримати дитина.

2. Кожна дитина має право доступу до освіти в галузі релігії чи переконань згідно з побажаннями його батьків чи, у відповідних випадках, законних опікунів і не примушується до навчання в галузі релігії чи переконань всупереч бажанням її батьків чи законних опікунів, причому керівним принципом є інтереси дитини.

3. Дитина захищається від будь-якої форми дискримінації на основі релігії чи переконань. Вона повинна виховуватись у дусі розуміння, терпимості, дружби між народами, миру та загального братства, поваги до свободи релігії чи переконань інших людей, а також у повному усвідомленні того, що її енергія та здібності повинні бути присвячені служінню на благо інших людей.

4. Якщо дитина не знаходиться на піклуванні своїх батьків або законних опікунів, то відповідно беруться до уваги виявлена нею воля чи будь-які виявлення її волі в питаннях релігії або переконання, причому керівним принципом є інтереси дитини.

5. Практика релігії або переконань, в яких виховується дитина, не повинна заподіювати шкоди ні її фізичному або розумовому здоров'ю, ні її повному розвитку, з додержанням пункту 3 статті 1 чинної Декларації.

Стаття 6

Відповідно до статті 1 чинної Декларації та з додержанням положень пункту 3 статті 1 право на свободу думки, совісті, релігії криє в собі, зокрема, такі свободи:

а) відправляти культи або збиратись у зв'язку з релігією або переконаннями і створювати чи тримати місця для цієї мети;

b) створювати і тримати відповідні благодійні або гуманітарні установи;

c) виробляти, здобувати і використовувати у відповідному обсязі необхідні предмети і матеріали, пов'язані з релігійними обрядами або звичаями чи переконаннями;

d) писати, видавати і розповсюджувати відповідні публікації в цих сферах;

e) вести викладання з питань релігії або переконань у місцях, пристосованих до цієї мети;

f) просити і отримувати від окремих осіб та організацій добровільні фінансові та інші пожертвування;

g) готувати, призначати, вибирати або призначати за правом наслідування відповідних керівників згідно з потребами й нормами тієї чи іншої релігії або переконань;

h) додержуватись днів відпочинку, відзначати свята і відправляти обряди за приписами релігії чи переконаннями;

i) установлювати і підтримувати зв'язки з окремими особами і громадами в галузі релігії чи переконань на національних і міжнародних рівнях.

Стаття 7

Права і свободи, проголошені чинною Декларацією, подаються в національному законодавстві у такий спосіб, щоб кожна людина змогла користуватися такими правами і свободами на практиці.

Стаття 8

Ніщо у чинній Декларації не повинно витлумачуватись з метою обмеження або відходу від будь-якого права, як воно визначено в Загальній Декларації прав людини і в міжнародних пактах про права людини.

Конвенція про права дитини (ГА ООН, 20 листопада 1989 року) (витяг)

Стаття 14

1. Держави учасниці поважають право дитини на свободу думки, совісті та релігії.

2. Держави учасниці поважають права та обов'язки батьків і, у відповідних випадках, законних опікунів керувати дитиною у здійсненні її права засобами, що відповідають здібностям дитини, яка розвивається.

3. Свобода дотримуватися своєї релігії або віри може зазнавати лише таких обмежень, що встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, моралі та здоров'я населення або захисту основних прав і свобод інших осіб.

Стаття 30

Там, де існують етнічні, релігійні або мовні меншини чи особи серед корінного населення, дитині, яка належить до таких меншин або корінного населення, не може бути відмовлено у праві разом з іншими членами її групи користуватись своєю культурою, сповідувати свою релігію та виконувати її обряди, а також користуватись рідною мовою.

9.2 Національні правові акти

Декларація прав національностей України (витяг)

Стаття 4. Усім громадянам України кожної національності гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів.

м. Київ, 1 листопада 1991 року

Конституція України (витяг)

Стаття 11. Держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичній свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці та здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежено законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я насе-

лення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Стаття 35. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноосібно чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, школа від церкви. Жодна релігія не може бути визнана як обов'язкова.

Ніхто не може бути звільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінено альтернативною (невійськовою) службою.

Стаття 37. Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави,

Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» (витяг)

Виходячи з встановленого державою загального військового обов'язку та гарантованої Конституцією України свободи совісті цей Закон визначає організаційно-правові основи альтернативної служби.

Стаття 1. Альтернативна служба є державною службою поза збройними силами чи іншими військовими формуваннями, що запроваджується замість проходження військової служби.

Стаття 2. Право на альтернативну (невійськову) службу як вид виконання загального військового обов'язку мають при наявності істинних релігійних переконань громадяни України, які належать до діючих згідно з законодавством релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю та служби у збройних силах.

Стаття 5. Альтернативну службу громадяни проходять на державних підприємствах, в установах та організаціях соціального забезпечення, охорони здоров'я та навколишнього середовища, а також у сфері комунального, сільського господарства тощо.

Громадяни не можуть проходити альтернативну службу на підприємствах та установах, що знаходяться у приватній власності.

Перелік галузей господарства і підприємств визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 13. Рішення про проходження громадянами альтернативної служби приймається комісією у справах альтернативної служби при наявності істинних релігійних переконань і видається заявникові.

Стаття 28. Громадяни, звільнені з військової служби за їх релігійними переконаннями, можуть бути призвані для ліквідації наслідків катастрофи та стихійного лиха, а також інших громадських робіт не більше трьох раз (кожного разу на строк до шести місяців) у межах віку, встановленого для проходження *військової* служби у запасі.

м. Київ, 12 грудня 1991 року

Закон України "Про освіту"

Стаття 3. Право громадян України на освіту

1. Громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин. Це право забезпечується:

розгалуженою мережею закладів освіти, заснованих на державній чи інших формах власності, наукових установ, закладів післядипломної освіти;

відкритим характером закладів освіти, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина;

різними формами навчання - очною, вечірньою, заочною, екстернатом, а також педагогічним патронажем.

2. Держава здійснює соціальний захист вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів та інших осіб, незалежно від форм їх навчання і типів закладів освіти, де вони навчаються, сприяє здобуттю освіти в домашніх умовах.

3. Для одержання документа про освіту громадяни мають право на державну атестацію.

4. Іноземні громадяни, особи без громадянства здобувають освіту в закладах освіти України відповідно до чинного законодавства та міжнародних договорів.

Стаття 6. Основні принципи освіти

Основними принципами освіти в Україні є:

доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надається державою;

рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;

гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей;

органічний зв'язок з світовою та національною історією, культурою, традиціями;

незалежність освіт від політичних партій, громадських і релігійних організацій;

науковий, світський характер освіти;

інтеграція з наукою і виробництвом;

взаємозв'язок з освітою інших країн;

гнучкість і прогностичність системи освіти;

безперервність і різноманітність освіти;

поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті.

Стаття 8. Навчально-виховний процес і громадсько-політична діяльність у закладах освіти

1. Навчально-виховний процес у закладах освіти є вільним від втручання політичних партій, громадських релігійних організацій.

2. Залучення учнів, студентів до участі в політичних акціях і релігійних заходах під час навчально-виховного процесу не допускається.

3. Належність особи до будь-якої політичної партії, громадської, релігійної організації, що діють відповідно до Конституції України (888-09), не є перешкодою для її участі в навчально-виховному процесі.

4. Учні, студенти, працівники освіти можуть створювати у закладах освіти первинні осередки об'єднань громадян, членами яких вони є.

Стаття 9. Заклади освіти і церква (релігійні організації*)

Заклади освіти в Україні незалежно від форм власності відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер, крім закладів освіти, заснованих релігійними організаціями.

*(В редакції закону № 100/96-ВР від 23.03.96, ВВР 1996, №21, ст.84)
м. Київ, 23 травня 1991 року*

Навчальне видання

Андреєва М.В.

Релігієзнавство

Навчальний посібник

Оригінал-макет підготовлено автором

Редактор

Підписано до друку

Формат 29,7х42 $\frac{1}{4}$ Гарнітура Times New Roman

Друк різнографічний Ум. друк. арк.

Тираж прим.

Зам. №

Віддруковано в комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі
Вінницького державного технічного університету
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95, ВДТУ, ГНК, 9-й поверх
Тел. **(0432) 44-01-59**